

Adam Radosław Suławka

Prasa rosyjska i rosyjskojęzyczna o tematyce społecznej, politycznej i kulturalnej, wydawana w Warszawie (lata 1918–1939)

Rocznik Mazowiecki 25, 132-162

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Radosław Suławka

Prasa rosyjska i rosyjskojęzyczna o tematyce społecznej, politycznej i kulturalnej, wydawana w Warszawie (lata 1918–1939)

Kwestia prasy rosyjskiej ukazującej się w międzywojennej Warszawie nie była często poruszana przez badaczy¹. Tymczasem, choć w tym czasie sto-

¹ Kwestię działalności prasowej rosyjskiej emigracji w międzywojennej Europie (w tym w Polsce) poruszał krótki artykuł przeglądowy A.J. Cieślukowej pt. *O prasie rosyjskiej emigracji w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2003 (t. 46), nry 3–4 (175–176), s. 169–175; <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=65967&dirids=1>, (dostęp: 18.07.2013). Na temat stanu badań prasy rosyjskiej, wydawanej w II Rzeczypospolitej – zwracając uwagę na niewielką ilość opracowań na ten temat – pisał W.M. Kolasa (*Kierunki badań nad prasą mniejszości narodowych*, „KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 22 (3), 2012, s. 79–80); http://eprints.rclis.org/19008/1/kolasa_mniejsz.pdf (dostęp: 17.07.2013). Kwestia rysowanej propagandy antybolszewickiej na łamach tej prasy w innym artykule; zob. idem, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach prasy rosyjskiej*, w: *Polska–Mazowsze. Dzieje polityczno-militarne, gospodarka i kultura. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Szczepańskiemu w 65. rocznicę urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, red. A. Koseski, R. Turkowski, Pułtusk 2013, s. 429–446; Jedynym artykułem poruszającym całkowicie tematykę prasy rosyjskiej emigracji w II Rzeczypospolitej jest praca A.I. Jolkina pt. *Russkaja emigrantskaja pressa w Pol'sze w 20–30 gody XX wieka*, „Wisnyk Char'kiwskoho Nacionalnoho Uniwersyteta im. W.N. Karazina”, seria „Istorija” 2007 nr 762, s. 155–165; http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Istor/762/Jolkin_A_1.pdf (dostęp 30.05.2012); Opisano tu tylko niewielką część ukazujących się w Polsce artykułów z licznymi błędami. Kwestię tę poruszał też m.in. Adolf Juzwenko, opisując wszakże tylko dzienniki „Swobodnije Slovo” i „Warszawskaja Riecz” (idem, *Polska a „biała” Rosja (od XI do IV 1920 r.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979); Ponadto autorka literackiej biografii Dmitrija Filosofova, Iwona Anna Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), opisywała dzienniki, w których wydawanie był zaangażowa-

licę Polski zamieszkiwało ok. 4 tys. Rosjan, to ukazywało się tam 60 rosyjskich i rosyjskojęzycznych periodyków prasowych o treści politycznej, społecznej i kulturalnej². Oprócz tego w tym samym czasie ukazywały się w Warszawie w języku rosyjskim 26 czasopism religijnych, które zostały opisane w odrębnym artykule³.

Prasa rosyjska w pierwszych latach niepodległości państwa polskiego (1918–1920)

Pierwsza gazeta – przeznaczona dla Rosjan zamieszkujących niepodległe państwo polskie – ukazała się już 24 XI 1918 roku. Była to „Warszawska Gazeta” („Gazeta Warszawska”) redagowana przez G. Ledkiewicza, zaś wydawana przez Russkoje Błagotworielnoje Obszczestwo w Warszawie. Gazeta wychodziła trzy razy w tygodniu: we wtorki, czwartki i soboty; kosztowała 20 fenigów i liczyła zaledwie 2 strony objętości. Opisywała życie miasta Warszawy oraz wydarzenia polityczne w Polsce i Rosji. Od roku 1919, według za-

ny Dmitrij Filosofow (eadem, *Gorzkie gody... Publicystyczna i literacka działalność Dymitra Filosofowa na emigracji*, Olsztyn 2001). Na temat rosyjskiej działalności prasowej w międzywojennej Warszawie jest również krótki artykuł J. Kulczyckiej-Saloni, *Z dziejów literackiej emigracji rosyjskiej w Warszawie dwudziestolecia*, „Przegląd Humanistyczny” 1993 nr 1 (316), s. 1–12; także B. Kodzis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory w Polsce*, „Przegląd Humanistyczny” 2003 nr 3 (378), s. 65–77 (w podrozdziale dotyczącym prasy opisano jedynie najbardziej znane tytuły). Na temat prasy rosyjskiej również w Warszawie pisał W. Stanisławski, *Emigracja i mniejszość rosyjska w II Rzeczypospolitej: próba charakterystyki społeczności*, „Sprawy Narodowościowe” 1996 z. 2, s. 23–60 (tamże błędna informacja, jakoby w międzywojennej Warszawie ukazywało się 48 periodyków prasowych łącznie z pismami religijnymi); także w odnowionej wersji tego artykułu pt. *Biali Rosjanie w II Rzeczypospolitej*, w: *Polacy i Rosjanie. 100 kluczowych pojęć*, red. A. Magdziak-Miszewska, M. Zuchniak, P. Kowal, Warszawa 2002, s. 279–294. Spisy rosyjskich wydawnictw prasowych z całej II Rzeczypospolitej zawierają też źródła internetowe – niekompletne i z błędami faktograficznymi (dostęp: 30.05.2012) www.mochola.org/russiaabroad/russpress.html oraz www.emigrantica.ru/j/3/poland (dostęp: 30.05.2012) oraz www.emigrantika.ru (dostęp: 06.02.2013).

² M.M. Drozdowski, A. Zahorski, *Historia Warszawy*, Warszawa 1981, s. 379; Pod koniec r. 1918 w Warszawie przebywało 6 tys. Rosjan; zob. A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja...*, op. cit., s. 107.

³ A.R. Suława, *Rosyjska i rosyjskojęzyczna prasa religijna w II Rzeczypospolitej*, w: „Kultura-Media-Teologia” 2012 nr 3 (10), s. 59–88; http://www.kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2012_10_sulawka_1.pdf, (dostęp: 30.03.2013). Tamże również informacja o wcześniejszych opracowaniach poruszających tematykę wydawanej w II Rzeczypospolitej prasy religijnej w języku rosyjskim. Co ciekawe, liczbę ok. 60 tytułów prasowych, ukazujących się w międzywojennej Warszawie podaje A.J. Cieślukowa (*O prasie rosyjskiej emigracji w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 2003, nr 3–4 (175–176), s. 175), jednakże zdaniem autorki, była to liczba wszystkich tytułów prasowych, ukazujących się w Warszawie. Tymczasem według ustaleń autora, łączna liczba wszystkich tytułów prasowych (tj. społecznych i religijnych), ukazujących się w Warszawie w latach 1918–1939 wynosi dokładnie 86 periodyków.

powiedzi redakcji, „Warszawska Gazieta” miała stać się dziennikiem, jednak owe plany nie doszły do skutku. Pismo przestało się ukazywać po wydaniu zaledwie 13 numerów. Od nowego roku 1919 zaczął natomiast ukazywać się w Warszawie inny dziennik pod tytułem „Warszawska Riecz” („Warszawska Rzecz”)⁴. Cena pisma początkowo wynosiła 40 fenigów, z czasem jednak wzrosła do 50, 60 i 80 fenigów. Redaktorami-wydawcami dziennika byli kolejno A. Nuzmur, G. Ledkiewicz, E.M. Lewszin, W.O. Potapow⁵. Natomiast redaktorem pisma był Władimir Antonowicz Horwitz-Samojłow⁶. Gazetę drukowano najpierw w Drukarni Aleksandra Hince przy ulicy Zielnej 2/7, a od numeru 80 – w Drukarni Wegmeistera przy ul. Nalewki 7, z kolei od numeru 93 – w Drukarni O. Rom. Wydawcą od numeru 44(123)/1919 było „Russkoje Izdatielstwo” M. Lewszina⁷. Adolf Juzwenko podaje błędną informację, jakoby dziennik przestał się ukazywać po 5 IV 1919 roku⁸, zaś w jego miejsce rozpoczęto wydawanie „Swobodnoje Słowo”. W rzeczywistości „Warszawska Riecz” ukazywała się dalej, lecz od numeru 80/1919 na stronie tytułowej pojawiała się informacja: „Rok wydania: II-gi”⁹. Z ramienia „Straży Kresowej” w redakcji dziennika pracował również Waław Ciechowski¹⁰, który miał dbać o propagowanie przez gazetę koncepcji federacyjnej, jednak z czasem, zwłaszcza w okresie największych triumfów Denikina, na łamach pisma pojawiły się tendencje nacjonalistyczne, co miało być przyczyną zamknięcia pisma przez władze polskie¹¹. Ostatni numer gazety ukazał się 28 XII 1919 roku. W tym samym roku w Warszawie, z dniem 28 III, zaczął ukazywać się inny rosyjski dziennik – „Swobodnoje Słowo” („Wolne Słowo”), niosący podtytuł „Organ Niezawisimój Mysli” („Organ Niezależnej Myśli”)¹². Jego redaktorem-wydawcą był wspomniany wcześniej W. Horwitz-Samojłow, ponadto w skład kolegium redakcyjnego wchodził Arkadij Buchow, Sasza Czerago, W. Jewtichow, T. Leinwangendler. Dziennik drukowano w drukarni „Minerwa” znajdującej się w Warszawie przy

⁴ <http://emigrantika.ru/cat2010/701-bookiv> (dostęp: 06.02.2013).

⁵ Portal emigrantica.ru podaje błędnie, że redaktorem był tylko G. Ledkiewicz; zob. <http://www.emigrantica.ru/j/item/varshavskaia-rech-varshava-1919> (dostęp: 19.01.2013).

⁶ Urodzony w roku 1880, przed I wojną światową redaktor pisma „Warszawska Mysl”, członek Straży Kresowej, w późniejszym okresie zdemaskowany jako bolszewicki agent o pseudonimie „Iwanow” (został zwerbowany na początku lat 20.); więcej na temat agenturalnej działalności Horwita-Samojłowa; zob. W. Koczik, *Razwiedziki i rezidenti GRU*, s. 82 – <http://readr.ru/valeriy-kochik-razvedchiki-i-rezidenti-gru.html?page=82> (dostęp: 30.05.2012).

⁷ <http://www.emigrantica.ru/j/item/varshavskaia-rech...>

⁸ A. Juzwenko, *Polska...*, op. cit., s. 111.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Więcej na temat Ciechowskiego w dalszej części artykułu.

¹¹ *Przemysłnik bolszewizmu*, „Mysl Narodowa” 1922 nr 3 (588), s. 39.

¹² O piśmie tym wspomniano na emigrantika.ru...; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010/715-bookiv> (dostęp: 06.02.2013) oraz emigrantica.ru...; zob. www.emigrantica.ru...

ulicy Przejazd 9. Pojedynczy numer liczył 4 strony. Na łamach pisma informowano o wydarzeniach bieżących z Polski i świata. Podobnie jak „Warszawska Riecz”, dziennik „Swobodnoje Słowo” wypowiadał się krytycznie na temat działalności Komitetu Rosyjskiego, jednocześnie jednak za „Warszawskiej Rieczą” z czasem zaczął popierać poglądy reakcyjne w kwestii rosyjskiej¹³. Najprawdopodobniej to właśnie stało się przyczyną szybkiego zakończenia żywota dziennika. Ostatni numer gazety ukazał się 24 VI 1919 roku, po wydaniu 54 numerów. Oprócz dziennika Władimir Horwitz-Samojłow wydawał tygodnik pt. „Niedielja Swobodnogo Słowa” („Tydzień Wolnego Słowa”). Tygodnik ów miał profil literacko-polityczno-satyryczny. Nosił podtytuł „Żurnał Literatury Iskusstwa, Politiki i Satiry”. Pojedynczy numer pisma liczył 12 stron i kosztował 1,5 marki. Drukowane było również w Drukarni „Minerwa”, która wkrótce zmieniła nazwę na Warszawskie Graficzne Zakłady. Pismo zawierało dużą ilość ilustracji i satyrycznych karykatur (autorstwa M. Heitmana, A. Szyka, A. Lutermana). Stałym działem pisma było „Politiczeskoje obozrienije za niedielju”, gdzie autor o pseudonimie Scriptor zamieszczał komentarz do bieżących wydarzeń politycznych. Na ostatniej stronie znajdowały się reklamy i ogłoszenia drobne oraz kulturalne. Ostatni numer „Niedielji” ukazał się 13 VII 1919 roku, po wydaniu zaledwie 8 numerów¹⁴. Nie wszyscy Rosjanie akceptowali poglądy głoszone przez redakcję „Swobodnoje Słowo”. Dnia 15 VI tego roku zaczął ukazywać się w Warszawie tygodnik „Echo” („Echo”) z podtytułem „Jeżeniedielnaja Progressiwnaja, Demokraczieskaja Gazieta”¹⁵. Pismo miało niewielki format, zapewne z przyczyn finansowych. Pojedynczy numer liczył 4 strony i kosztował 30 fenigów. Redaktorem-wydawcą pisma był Grigorij Nowicki, publikowali tu N. Gorin i W.L. Burcew. Pismo było drukowane przez firmę „Typografia I. Perczyński i spółka” z siedzibą w Warszawie przy ulicy Zielnej 44. Redakcja będąca w opozycji do ukazującego się wówczas w Warszawie dziennika „Swobodnoje Słowo”, finansowanego przez rząd polski pisała: „«Swobodnoje Słowo» jawi się organem internacjonalistycznym i niedemokratycznym, tak jak służy interesom wybranych partii i klas. Naszym zadaniem, będzie przeciwnie, służyć obronie rosyjskich interesów i demokratycznej równości wszystkich i przede wszystkim”¹⁶. Stałymi działami pisma były „Chronika” i „Russkaja Chronika”, informowały o wydarzeniach bieżących. Przedrukowywano tam też informacje z prasy polskiej, m.in. z „Gazety Polskiej”. Jedyne ogłoszenia reklamowe dotyczyły Biura Poczтового w Warszawie przy uli-

¹³ A. Juzwenko, *Polska...*, op. cit., s. 111, 113.

¹⁴ Zob. także A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 434, 436, 437.

¹⁵ O piśmie wspomina O.A. Korostelew; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010/724-bookiv> (dostęp: 06.02.2013); a także katalog emigrantika.ru...; zob. ibidem.

¹⁶ „Echo” 1919 nr 1, s. 1.

cy Chmielnej 44/21, prowadzone były przez redaktora „Echo”, G. Nowickiego i oferowały dostawy periodyków prasowych z Rosji. Na łamach pisma wypowiadano się pozytywnie o generale Denikinie, który w tym czasie odnosił sukcesy w walkach z bolszewikami. Ostatni numer tygodnika ukazał się 24 VII 1919 roku. Jego kontynuacją był dziennik „Russkoje Echo” („Echo Rosyjskie”) z podtytułem „Jeżedniewnaja Progressiwnaja Diemokraticzieskaja Gazieta”. Redaktorem-wydawcą był również Grigorij Nowicki. Pismo było drukowane przez Typografię I. Perczyńskiego. Pierwszy numer ukazał się 12 VIII 1919 roku. Wyszło tylko 26 numerów. Początkowo dziennik miał taki sam format, jak tygodnik „Echo”, liczył 4 strony objętości i kosztował 40 fenigów. Od numeru 6 zwiększył się format, pojawiły się informacje z zagranicy oraz ogłoszenia reklamowe i kulturalne, ale równocześnie wzrosła cena, która wahała się w granicach 50–60 fenigów. Ostatni numer „Russkoje Echo” ukazał się 22 IX 1919 roku. W tym samym roku ukazywał się również w Warszawie tygodnik „Buduszczieje” („Przyszłość”), którego redaktorem-wydawcą był były redaktor gazet „Warszawszkaja Gazieta” i „Warszawszkaja Riecz”, G. Ledkiewicz. Siedziba redakcji mieściła się w Warszawie przy ulicy Wielkiej 38. Numery pisma 1–5 były drukowane przez Drukarnię Kagana (Warszawa, ul. Tłomackie 4), zaś 6–9 przez drukarnię Hendera (Warszawa, ul. Długa 26). Poszczególne numery miały 8 stron objętości i kosztowały 1,50 marki, za wyjątkiem ostatniego numeru, który kosztował 1 markę. Na stronie tytułowej pierwszego numeru redakcja zapowiadała walkę o prawa mniejszości rosyjskiej w odrodzonym państwie polskim. Na łamach pisma informowano przede wszystkim o przebiegu wojny domowej w Rosji, ponadto zamieszczano karykatury, przeważnie będące przedrukami z ukazującego się nieco wcześniej tygodnika „Niedielja Swobodnago Słowa”. Na ostatniej stronie pisma zamieszczano ogłoszenia reklamowe. Ostatni, dziewiąty numer ukazał się 10 XI 1919 roku¹⁷.

Jak już wcześniej wspomniano, Straż Kresowa próbowała wpływać na mniejszość rosyjską w Polsce z łam dziennika „Warszawszkaja Riecz”. Kolejne tego typu próby podjął w roku 1920. Pierwszą z nich był tygodnik „Ogoniok” („Warkocz”), redagowany przez Mariana Maciejewskiego. Pismo nosiło podtytuł „Illustrirowannyj Jeżeniedielnik”, zaś od numeru 10 – „Illustrirowannyj Narodnyj Jeżeniedielnik”. Redaktorem-wydawcą tygodnika był Marian Maciejewski. Siedziba redakcji mieściła się w Warszawie przy ulicy Długiej 50 m. 417. Pismo było początkowo drukowane przez Typografię P. Ambrozewicza w Warszawie przy ulicy Senatorskiej 17, następnie zaś w Drukarni Literackiej (Warszawa, Nowy Świat 22). Łącznie wydano 24 numery tego pisma. Pierwszy ukazał się 1 II 1920 roku, natomiast ostatni – 25 VII, w okresie największych sukcesów Armii Czerwonej na froncie polskim. Tygodnik ten był

¹⁷ Zob. także A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 437.

wydawany przez Straż Kresową, a jego celem było szerzenie polskiej propagandy wśród Rosjan oraz ludności zrusyfikowanej, zamieszkującej obszar tzw. Kresów Wschodnich. Związane to było z silnymi w tym czasie wpływami generała Denikina na tych ziemiach oraz zamiarem przeprowadzenia tam plebiscytu. Pismo zawierało liczne zdjęcia, ilustracje i karykatury, i cieszyło się całkiem sporą popularnością na ziemiach wschodnich¹⁸. W roku 1920 poza owym tygodnikiem zaczął ukazywać się w Warszawie dziennik „Warszawskoje Słowo” („Słowo Warszawskie”), redagowany przez, wspomnianego wcześniej członka Straży Kresowej, Władimira Horwitza-Samojłowa. Dziennik był subsydiowany przez rząd polski, który redakcji wyznaczył również konkretne cele. W instrukcji politycznej Wydziału Prasowo-Wydawniczego Straży Kresowej dla „Warszawskiego Słowa” z dnia 15 IV 1920 zalecono, że pismo ma głosić „niemożność utrzymania nadal Rosji jako scentralizowanego tworu wraz z jej obcoplemiennymi kresami: tylko Rosja etnograficzna odnajdzie siebie i swą przyszłość”; wskazywano też „ogromne zadania Rosji w Azji”, a także „nicość i słabość tzw. demokracji rosyjskiej”¹⁹. Ponadto pismo miało oddziaływać na ludność rosyjską, zamieszkującą ziemię dawnej I Rzeczypospolitej, i przekonać o konieczności przywrócenia władzy polskiej nad tym obszarem²⁰. Nie przyniosło to zamierzonego skutku, o czym świadczy relacja Zinaidy Gippius, która pisała, że Rosjanie w Mińsku dziennik Horwitza-Samojłowa określali jako „pogankoj”²¹, jednakże nieco lepszą poczytność miał wśród innych narodów zamieszkujących wspomniane obszary²². Od IX 1920 gazetę wydawano pod tytułem „Nowoje Warszawskoje Słowo” („Nowe Słowo Warszawskie”)²³, które ukazywało się również w Warszawie w latach 1920–1921²⁴, zaś jego redaktorem naczelnym był także W. Horwitz-Samojłow²⁵.

17 VII 1920 roku, w chwili, gdy ważyły się losy państwa polskiego, zaczął się ukazywać inny dziennik rosyjski pod tytułem „Swoboda” („Wolność”), finansowany przez rząd polski, pełnił on zarazem funkcję organu Komitetu Rosyjskiego. Oficjalnie redaktorem-wydawcą był Władimir Żlobin, później –

¹⁸ Więcej na temat tego pisma oraz zamieszczonych tam karykatur w: A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 439–443.

¹⁹ Cytaty za: A. Nowak, *Piłsudski i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920)*, Kraków 2008, s. 489.

²⁰ Ibidem.

²¹ Z. Gippius, *Wspominania*, Moskwa 2001, s. 428.

²² A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 434.

²³ W. Koczik, *Razwiedcziki...*, op. cit.; A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 434.

²⁴ <http://www.emigrantica.ru...>, op. cit.; A.R. Mochola i P. Ławryniec podają błędną informację, jakoby dziennik ukazywał się tylko w roku 1921; zob. <http://www.mochola.org...>, op. cit.

²⁵ Ibidem.

W. Rymer, I. Maciejewski, A. Dombrowski, J. Szewczenko; następnie (numery 174–248/1921) – I.I. Maciejewski, zaś od numeru 249/1921 – N.E. Fiendler. Ze „Swobodą” na stałe współpracowali prof. W. Zienkowski, Borys Sawinkow, Leon Kozłowski, Aleksander Dickhof-Derenthal. Faktycznym redaktorem naczelnym był Aleksander Gzowski (VII–XII 1920), a później Wiktor Portugalow. Pomysłodawcą tytułu był F.I. Rodziczew²⁶. Z dziennikiem tym związany był również tzw. triumwirat literacki: Dmitrij Mereżkowski, jego żona, Zinaida Hippus (Gippius) oraz ich przyjaciel, Dmitrij Filosofow²⁷, którzy przedarli się na ziemię kontrolowane przez Polskę w noc z 31 XII 1919 na 1 I 1920 roku. To właśnie z nimi oraz z Borysem Sawinkowem jest związany termin tzw. „trzeciej Rosji”. Jako pierwszy określenia tego użył Borys Sawinkow, tytułując swoją pracę *Za Rodinu i Swobodu. Na puti k „trietiej Rossji”*. Trzecia Rosja, w przeciwieństwie do Rosji „białej” i Rosji „bolszewickiej”, miała być demokratyczna. Piłsudski był przekonany że „trzecia Rosja” będzie z perspektywy polskiej racji stanu najlepszym sąsiadem na wschodzie, zarazem najzyczliwszym i najsłabszym, który nie będzie zagrażał naszej niepodległości, a także związanej z Polską federacji państw wschodnich. Sawinkow rzeczywiście przedstawiał najkorzystniejsze dla Polski propozycje polsko-rosyjskiej granicy spośród wszystkich rosyjskich polityków niebędących bolszewikami²⁸. Z ramienia polskiego rządu kontakty z przedstawicielami tej grupy Rosjan utrzymywał Karol Wędziagolski, w młodości związany z rosyjskimi socjalistami²⁹. Zwolennicy „trzeciej Rosji” byli z przekonania głównie lewicowymi demokratami, z kolei Sawinkow należał do kierownictwa tzw. eserowców, a także do masonerii. Gdy przebywał na terenie Polski, kontaktował się również z polskimi wolnomularzami³⁰. W przeciwieństwie do innych rosyjskich dzienników ukazujących się w latach 1919–1920 w Warszawie Straż Kresowa najprawdopodobniej nie brała udziału w powstaniu dziennika „Swoboda”³¹. Od 4 XI 1920 roku gazeta zaczęła się ukazywać pod zmienionym tytułem „Za Swobodu”. Ponadto w czasie bitwy warszawskiej (16 VIII 1920) Boris Sawinkow wydał gazetę „Za Rodinu i Swobodu” („Za wolność i ojczyznę”) z podtytułem „Russkaja Diemokraticzeskaja Gazieta”. Liczyła 4 strony i zawierała artykuły adresowane do rosyjskich żołnierzy walczących u boku Wojska Polskiego, zachęcające do walki z bolszewikami. Oprócz tego w tym samym roku ukazywały się jednodniówki o treści

²⁶ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 76; 187, przypis 16.

²⁷ Więcej na temat ich wcześniejszej działalności literackiej oraz artystycznej zob. ibidem, s. 28–60.

²⁸ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje...*, op. cit., s. 458–502.

²⁹ Swoje kontakty z Sawinkowem i innymi rosyjskimi emigrantami Wędziagolski opisał we wspomnieniach; zob. idem, *Pamiętniki*, Warszawa 1989, s. 369–442.

³⁰ A.S. Kowalczyk, *Sawinkow*, Warszawa 1992, s. 169–199.

³¹ N. Zielińska, *Straż Kresowa...*, op. cit., s. 166.

satyrycznej pt. „Szytk” („Bagnet”), „Pietuszok” („Kogucik”) oraz „Osa” („Osa”). Redaktorem pierwszych dwóch tytułów był N.S. Sklewicki, zaś ostatniego – W.J. Elagin³². Jednodniówki zawierały karykatury oraz kawały polityczne, wymierzone w bolszewików i dostarczane przez Rosyjski Komitet Polityczny w celu kolportowania w obozach jenieckich wśród wziętych do niewoli żołnierzy Armii Czerwonej³³. Ponadto w latach 1920–1921 Biuro Informacyjne Komitetu Opiekuńczego w Polsce nad Emigrantami wydawało kwartalnik „Biulletien Informacjonnoego Biura Popieczitielnogo Komiteta w Polszy (ob emigrantach)” – „Biuletyn Biura Informacyjnego Komitetu Opiekuńczego w Polsce (nad emigrantami)”³⁴.

Prasa rosyjska w pierwszych latach po traktacie ryskim (lata 1921–1923)

Po zawarciu traktatu ryskiego władze polskie starały się utrzymywać poprawne stosunki z Rosją Sowiecką, a następnie z ZSRR. Utrudniało to znacznie antybolszewicką działalność emigracji rosyjskiej w Polsce. Dziennik „Swoboda” został skonfiskowany przez władze polskie³⁵, wkrótce jednak (od 4 XI 1921) zaczął się ukazywać pod zmienionym tytułem „Za Swobodu” („Za Wolność”). Pod tym tytułem dziennik przetrwał aż do 1932 roku. Według A.R. Mocholi i P. Ławryńca, był to jedyny „długowieczny” dziennik rosyjskich emigrantów w II Rzeczypospolitej³⁶. Pomysłodawcą nowego tytułu był najprawdopodobniej Dmitrij Mereżkowski³⁷. Podtytuł pisma brzmiał „Gazietu Politiczeskaja, Literaturnaja i Obszcziestwiennaja” („Gazeta Polityczna, Literacka i Społeczna”), umieszczono tu również hasło „Za rodinu i swobodu” („Za ojczyznę i wolność”).

Jesienią 1920 roku z Polski do Paryża wyjadą Zinaida i Dmitrij Mereżkowsy. Później władze polskie wydalily z kraju Borisa Sawinkowa (X 1921), który zamieszkał w Paryżu, podobnie jak Dmitrij Fiłosofow, ten jednak wkrótce wrócił do Warszawy³⁸. Ponadto w tym okresie opuściło Polskę i wyjechało na Zachód

³² www.mochola.org..., op. cit.; A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 430, 431.

³³ K. Paduszek, *Działalność propagandowa...*, op. cit., s. 80; A.R. Suławka, *Propaganda antybolszewicka w karykaturach...*, op. cit., s. 430–434.

³⁴ <http://www.mochola.org...>, op. cit.

³⁵ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 82.

³⁶ <http://www.mochola.org...> Zdaniem autora, pod termin „długowieczny” kwalifikuje się także inny emigracyjny dziennik warszawski pod tytułem „Miecz”, o czym więcej w dalszej części tekstu.

³⁷ *Ibidem*, s. 76.

³⁸ *Ibidem*, s. 87, 92.

wielu innych rosyjskich emigrantów. W latach 1921–1923 w „Za Swobodu” zamieszczano ogłoszenia reklamowe, oferujące tani transport do krajów Ameryki Północnej bądź Południowej³⁹, podobne reklamy ukazywały się w tym czasie w innych rosyjskich pismach w Polsce. Wkrótce wskutek intrygi zorganizowanej przez kierującego Czeka Feliksa Dzierżyńskiego Boris Sawinkow powrócił do Moskwy, gdzie został aresztowany i w pokazowym procesie skazany na karę śmierci, którą następnie zamieniono na 10 lat więzienia. Złagodzenie kary uzyskał dzięki mowie, w której Sawinkow wyparł się dawnych poglądów i zaakceptował ustrój bolszewicki⁴⁰. „Za Swobodu” zamieściła artykuł o procesie i ujęciu Sawinkowa w dniu 30 VIII. Ponadto skreślono go z komitetu redakcyjnego oraz opublikowano jego list do Filosofowa i odpowiedź adresata, w którym nazywa on swojego dawnego przyjaciela „człowiekiem skończonym moralnie i politycznie” i „prowincjonalnym kabotynem”⁴¹. W maju 1925 roku Borys Sawinkow miał, według oficjalnej wersji, odebrać sobie życie wyskakując z okna w Łubiance⁴², jednakże wielu badaczy kwestionuje tę wersję zdarzenia. Jako oficjalny redaktor naczelny dziennika występował początkowo Borys Sawinkow⁴³, następnie I. Maciejewski; faktycznym redaktorem był jednak W.W. Portugalow (do grudnia 1923), później zaś Kolegium Redakcyjne działało pod kierownictwem, mieszkającego od 1923 roku w Polsce, Michaiła Arcybaszewa⁴⁴. Funkcję oficjalnego redaktora-wydawcy „Za Swobodu” pełnili kolejno: I.I. Maciejewski (nr 1–182/1921), N.E. Fendler (1921–1923), A.S. Dombrowski (1923–1924), E.S. Szewczenko (1924–1928), Z. Turczynowicz-Suszkiewicz (1928), następnie zaś ponownie A. Dombrowski (1928–1932)⁴⁵. Po odejściu Sawinkowa kolejnym rzeczywistym współredaktorem gazety był Dmitrij Filosofow⁴⁶. Początkowo gazetę drukowano w Drukarni Rotacyjnej J. Burjana w Warszawie (ul. Przejazd 9), następnie (1924–1925) – w Drukarni Literackiej (ul. Nowy Świat 22), i ponownie w Drukarni Rotacyjnej. Od numeru 167 (1591)/1925 pismo było wydawane przez Spółkę z. o. o. „Za Swobodu”. Dmitrij Filosofow był kolejnym faktycznym współredaktorem gazety⁴⁷. Pismo ukazywało się aż do roku 1932, najczęściej w objętości 4–6 stron. Należy przy tym wspomnieć, iż w latach 1921–1922 dołączano do niego bezpłatny cotygodnio-

³⁹ A.S. Kowalczyk, *Sawinkow...*, op. cit., s. 206.

⁴⁰ Ibidem, s. 212, 213, 217.

⁴¹ Ibidem, s. 215.

⁴² Ibidem, s. 217.

⁴³ A. Bełcikowska, *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce: charakterystyki, dane historyczne, programy, rezolucje, organizacje partyjne, prasa, przywódcy*, Warszawa 1925, s. 963.

⁴⁴ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 78.

⁴⁵ <http://www.emigrantica.ru/j/item/za-svobodu-varshava-19201932> (dostęp: 19.01.2013).

⁴⁶ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 78.

⁴⁷ Ibidem.

wy dodatek pt. „Kriestianskaja Rus” („Włościańska Ruś”). Ukazało się łącznie 40 numerów pisma. Jego redaktorem-wydawcą był początkowo W.N. Rymer, następnie I. Maciejewski, zaś od numeru 14 – Safron I. Kowerda⁴⁸. Dodatek miał 4 strony, pierwszy numer ukazał się 25 V 1921 roku, zaś ostatni 23 V 1922 roku. Był drukowany przez tłocznię P. Szwedego. Jako oddzielne pismo kosztował 20 marek (miał podtytuł „Jeżeniedielnaja Gazieta dlia Kriestijan i Rabo-czych”). Jego celem było szerzenie antybolszewickiej propagandy wśród ludności ZSRR, co robiono zamieszczając tu liczne karykatury oraz wiersze antybolszewickie, także informacje o terrorku bolszewickim w Rosji. Wśród publikujących na łamach tygodnika znaleźli się m.in. Boris Sawinkow, Siergiej Żarin, Wasilij Rokow, I.L. Sokołow, Stiepan Dikij. Oczywiście oprócz „Za Swobodu” w tym czasie ukazywały się inne tytuły prasowe rosyjskiej emigracji. Jednym z nich był „Rus” („Ruś”), almanach polityczny, wydany (1921) przez Rosyjską Narodową Partię. Ukazał się tylko jeden numer pisma⁴⁹. Ponadto od roku 1921 zaczął się ukazywać w Warszawie „Russpress” – organ informacyjny Biura Prasowego Rosyjskiej Agencji Telegraficznej w Warszawie (wydawany do 1928)⁵⁰. Szefem biura prasowego „Russpressu” w Warszawie był Siergiej Lwowicz Wojciechowski⁵¹. Kolejnym tytułem był „Informacionnyj Bjulletien Rossijskogo Obszcziestwiennogo Komitietu w Polsce” („Biuletyn Informacyjny Rosyjskiego Komitetu Społecznego w Polsce”), ukazujący się w latach 1922–1923 (łącznie 7 numerów)⁵². Pismo było wydawane przez Rosyjski Komitet Społeczny (ROK)⁵³.

Inną, bardzo ciekawą inicjatywą wydawniczą był „Gołos Kazaczestwa” („Głos Kozaczyzny”), tygodnik⁵⁴ poświęcony tematyce politycznej i literackiej, a adresowany do Kozaków dońskich i kubańskich, przebywających na

⁴⁸ <http://www.emigrantica.ru/j/item/krestianskaia-rus-varshava-1921-1922>; tamże błędna informacja o tym, iż ukazało się tylko 39 numerów pisma. Ponadto jako redaktor-wydawca podany błędnie tylko S.I. Kowerda. Z kolei A.R. Mochola i P. Ławryniec piszą o wydaniu „około 40 numerów”; zob. www.mochola.org...

⁴⁹ <http://www.mochola.org...>, op. cit.

⁵⁰ www.mochola.org..., op. cit.

⁵¹ Nie należy go utożsamiać z innym rosyjskim emigrantem, Siergiejem Nikołajewiczem Wojciechowskim, który podczas Wojny Domowej w Rosji służył w Legionie Czechosłowackim oraz pod admirałem Kołczakiem, a na emigracji był generałem Armii Czechosłowackiej. Siergiej Lwowicz Wojciechowski (1900–1984) adwokat, poeta, dziennikarz, absolwent gimnazjum w Mohylewie, uczestnik Armii Ochotniczej, od roku 1921 w Polsce. Publikował na łamach „Bor’ba za Rossiju”, „Ruś”, „Rossija”, „Siegodnia”, „Naszi Dni”, „Wozrożdżenije”, „Mołwa”. Po wojnie na emigracji najpierw w Austrii, następnie w Niemczech, później zaś w USA, gdzie zmarł; zob. http://www.russianresources.lt/archive/Voic/Voic_0.html (dostęp: 30.05.2012).

⁵² Ibidem.

⁵³ www.guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=205&sid=711447 (dostęp: 30.05.2012); tamże więcej informacji na temat ROK.

⁵⁴ A.I. Jołkin podał błędą informację, jakoby „Gołos Kazaczestwa” był jednodniówką; zob. idem, *Russkaja emigrantskaja pressa w Pol’sze...*, op. cit., s.157.

ziemiach polskich po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej; był to pierwszy przeznaczony dla tej nacji periodyk wydawany poza granicami Rosji⁵⁵. Ukazywał się w latach 1921–1922 (łącznie 25 numerów); pierwszy numer ukazał się 14 VIII 1921. Redaktorem-wydawcą był K. Milinski, zaś redaktorami I. Biłyj i N. Gniłorybow (do czasu wydalenia przez władze polskie wraz z Sawinkowem), a także M. Frołow⁵⁶. Na łamach tygodnika publikowali M. Frołow, pułkownik M. Gniłorybow, Petr Rocenko, G. Kowaliew, M. Uljanow, P. Ołżyński. Siedziba redakcji mieściła się początkowo w Warszawie – ul. Wspólnaj 47 a, m. 4; od nr 10/1921 – ul. Nowogrodzka 37, m. 2. Pismo o objętości 2–4 stron wydawała Drukarnia Literacka, cena wynosiła 10, następnie 20 i 30 marek. Choć w założeniu pismo miało być tygodnikiem, faktycznie po numerze 3 zaczęło się ukazywać nieregularnie. Stałym działem pisma była rubryka „Sriedy internowanych w Polsce”, gdzie zamieszczano listy Kozaków internowanych w obozach w Polsce (m.in. z obozu w Ostrowie Łomżyńskim). Relacjonowano też działania kulturalne internowanych (amatorskie zespoły teatralne) a także prasowe⁵⁷. Inne stałe działy pisma to: „Za krasnym kordonem” (o sytuacji w Rosji Sowieckiej) oraz „Kazaczja Emigracja” (o sytuacji kozackich emigrantów w innych krajach); zamieszczano też korespondencję czytelników. O istnieniu pisma wiedzieli także przedstawiciele emigracji kozackiej w innych krajach, na przykład w numerze 6 zamieszczono list od Kozaków dońskich z Tunisu, proszących o wysłanie im numerów „Gołosu”⁵⁸. Pierwsze reklamy i ogłoszenia zaczęły pojawiać się na łamach pisma dopiero od numeru 6. Były to przede wszystkim oferty dotyczące skupu biżuterii czy transportu morskiego za ocean, ale też reklamowały się wydawnictwa emigracyjne, np. Rosyjskie Wydawnictwo Rossica. Ostatni numer pisma ukazał się 7 V 1922 roku.

Należy również wspomnieć o ukazujących się, wprawdzie efemerycznie, innych tytułach emigracyjnych. Jednym z nich jest „Wiestnik emigranta” („Wiadomości Emigranta”), wydawany w roku 1922 jako dwutygodnik⁵⁹ (łącznie 17 numerów). Cena numeru początkowo wynosiła 30 marek, jednakże wskutek inflacji szybko rosła i pod koniec istnienia czasopisma doszła do 100 marek.

⁵⁵ S. Tkaczow, *Wilne kozactwo na Wołyni*; zob. <http://www.mochola.org/russiaabroad/tkachov.html> (dostęp 12.02.2013).

⁵⁶ <http://www.emigrantica.ru/j/item/golos-kazachestva-varshava-1921-1922> (dostęp: 19.01.2013); także błędna informacja, jakoby redaktorem-wydawcą był K. Muszynski; zob. S. Tkaczow, *Wolne kozactwo...* op. cit.

⁵⁷ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997, s. 144–145.

⁵⁸ „Gołos Kazaczestwa” 1921 nr 6, s. 3.

⁵⁹ A.R. Mochola i P. Ławryniec podają błędne lata emisji: 1920–1921; zob. www.mochola.org..., op. cit.

Funkcję redaktora-wydawcy pełnił I. Mackiewicz⁶⁰. Jak zauważyli A.R. Mochola i P. Ławryniec, było to „jedno z pierwszych czasopism «emigracyjnych» (dla emigracji o emigracji)”⁶¹. Pismo było drukowane w tłoczni P. Szwede w Warszawie. Pierwszy numer ukazał się 15 II 1922 roku. Objętość wynosiła najczęściej 12 stron. We wstępie do pierwszego numeru redakcja zapewniała, że będzie stać „na straży interesów uchodźców [...] z Rosji we wszystkich państwach Starego i Nowego Świata”⁶². Na okładkach poszczególnych numerów w większości wypadków znajdowały się reklamy transportu morskiego do Ameryki Północnej bądź Południowej (najczęściej „Baltic Red Star Line” oraz „American Canard”). Ponadto wewnątrz numeru zamieszczano liczne ogłoszenia drobne, kulturalne oraz wydawnicze. Na łamach pisma publikowano listę emigrantów rosyjskich w Warszawie, a także korespondencję z Rosji, Wolnego Miasta Gdańsk (M. Bułachowski), Konstantynopola (W. Bilderling), jak również listy czytelników oraz opowiadania (autorstwa m.in. Rafała Gutujewa, B. Efreinowa, P. Warra) i poezję. Kolejnym stałym działem była „Chronika”, gdzie publikowano informacje o działalności politycznej i kulturalnej rosyjskich emigrantów w Polsce, Europie Zachodniej, Ameryce Północnej oraz Południowej. Ostatni numer pisma jest datowany na 15 IX 1922 roku.

Kolejnym efemerycznym pismem emigrantów (1923) było „Naszi Dni” („Nasze Dni”) z podtytułem „Jeżeniedielnyj Litieraturnyj, Obszcziestwiennyj i Popularno-Naucznyj Żurnal”. Pierwszy numer pisma wyszedł 3 III 1923 roku; ukazało się zaledwie 8 numerów⁶³. Choć oficjalnie był to tygodnik, faktycznie wychodził nieregularnie, o objętości 10–16 stron. Cena początkowo wynosiła 1400 marek, później na skutek inflacji – 1800 i 2400 marek. Redaktorem pisma był F. Gaskiewicz⁶⁴, za druk odpowiadała Drukarnia Józefa Maija w Warszawie (ul. Długa 6). Na łamach „Naszi Dni” publikowano artykuły o tematyce literackiej, społecznej oraz popularno-naukowej w działach „Emigracionnyj otdiel” (informujący o życiu emigracji rosyjskiej w różnych krajach) oraz „Ekonomiczeskaja żizń”. Znajdował się tu też kącik szachowy, a w numerze 6 również dział satyryczny pt. „Satira i Jumor”. Drukowano ponadto fragmenty powieści oraz opowiadań, zamieszczano liczne fotografie (autorstwa m.in. Arkadija Buchowa), a publikowali tu Anton Dombrowski⁶⁵, Siergiej Wojciechowski, Nikołaj Ti-

⁶⁰ <http://www.emigrantica.ru/j/item/vestnik-emigranta-varshava-1922> (dostęp: 19.01.2013).. A.R. Mochola i P. Ławryniec podają błędną pisownię nazwiska I. Mickiewicz. Zob. www.mochola.org...

⁶¹ www.mochola.org..., op. cit.

⁶² „Wiestnik Emigranta” 1922 nr 1, s. 1.

⁶³ www.mochola.org..., op. cit.

⁶⁴ <http://www.emigrantica.ru/j/item/nashi-dni-varshava-1923> (dostęp: 19.01.2013); zob. także www.mochola.org...

⁶⁵ Anton Dombrowski (1889–1938), urodzony w guberni woroneskiej w rodzinie ziemian polskiego pochodzenia. Był rzymskim katolikiem. Student Instytutu Handlowego w Moskwie. Wete-

chonow i inni. Ostatni numer (sierpień 1923) nosił podtytuł „Litieraturno Ob-szcziestwiennyj i Popularno-Naucznyj Żurnal”.

Kolejnym pismem było „Warszawskoje Echo” („Echo Warszawskie „), no-szące podtytuł „Organ Demokratycznej Myśli” („Organ Myśli Demokratycznej”). Dziennik ukazywał się w roku 1922⁶⁶ (łącznie 40 numerów). Był organem Bloku Mniejszości Narodowych, powołanym do życia podczas wyborów parla-mentarnych w roku 1922. Siedziba redakcji mieściła się w Warszawie (ul. Podwałe 17, klatka 43). Pierwotnie dziennik drukowano w drukarni „Hate-fika” w Warszawie (ul. Leszno 52), a od numeru 14 – w Drukarni Rotacyjnej także Warszawie, ale przy ulicy Przejazd 9. Funkcję redaktora naczelnego peł-niła początkowo E.N. Kozłowska-Vejntraube, a od numeru 12 wraz z B.S. Cze-liszczewem. Członkami redakcji byli m.in. B.S. Kłossowski, Iwan Kałmyk, Iwan Hałyćkyj. Z dziennikiem współpracowali również korespondenci z Pragi: Kon-stantin Bełgowski oraz W. Siemiennikow. Swoje artykuły zamieszczali tu Doro-fiej Bochan, W. Skribow, W. Michałowski, W. Janicki. Poszczególne numery miały 4 strony objętości. Cena na początku wynosiła 40 marek, później 80, a następnie 100. W pierwszym numerze (6 X 1922) redakcja zapowiadała, że będzie domagać się szanowania konstytucyjnych praw mniejszości narodowych w Polsce, a także polemizować z bolszewizmem – „nie walka klasowa, a rze-czywiste prawa narodów – to nasza dewiza”⁶⁷. W „Warszawskom Echu” zamie-szczano artykuły o tematyce politycznej oraz społecznej, poruszano kwestie do-tyczące mniejszości narodowych w Polsce. Ogłoszenia kulturalne i drobne za-zwyczaj dawano na końcu dziennika. Ostatni numer gazety ukazał się 23 XI 1922 roku.

Pewną ciekawostką jest fakt, iż na początku lat 20. niektóre rosyjskie tytuły prasowe w Warszawie były finansowane przez ambasadę sowiecką w Polsce. Pierwszą z nich był „Warszawskij Gołos” („Warszawski Głos”), dziennik, uka-zujący się w roku 1921⁶⁸, (łącznie 92 numery). Jego podtytuł brzmiał „Organ Niezawisimoj Myśli” („Organ Myśli Niezależnej”). Funkcję redaktora naczelnego

ran I wojny światowej, odznaczony krzyżem św. Jerzego. Walczył w Armii Ochotniczej. Przeby-wał w niewoli bolszewickiej. Do Polski przybył dzięki staraniom biskupa Jana Cieplaka. Uczest-nik „Literaturnego sodruzestwa”. Współpracował m.in. z „Za Swobodu”, „Mołwa”, „Miecz”, „Słowo”, a także z berlińskim „Nowoje Słowo”. Miał żonę i siedmioro dzieci. Zmarł w Warsza-wie; zob. T. Zienkiewicz, *Anton Dombrowski w Polsce*, „Acta Polono-Ruthenica” 2002, t. III, s. 71–80; http://www.mochola.org/russiaabroad/ruspldb/ruspl_c.html (dostęp: 20.01.2013).

⁶⁶ A.R. Mochola i P. Ławryniec podają błędny rok emitowania – 1921, a także błędną informa-cję, jakoby gazeta ukazywała się nieregularnie; zob. www.mochola.org/russiaabroad... O tym pi-śmie wspomina również O.A. Korostelew; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010...>; także katalog. www.emigrantica.ru..., op. cit.

⁶⁷ „Warszawskoje Echo” 1922 nr 1, s. 1.

⁶⁸ Portal emigrantica.ru..., op. cit., podaje błędną informację, jakoby dziennik ukazywał się aż do 1922 roku.

go pełnił O.G. Ledkiewicz. Wydawcą gazety był Druk Rotacyjny Towarzystwa „Słowo”. Jeden numer na początku kosztował 7, ale stopniowo cena doszła do 20 marek. Objętość gazety najczęściej wynosiła 4 strony. Na łamach gazety zachęcano emigrantów, by powrócili do Rosji i przekonywali do jej nowego ustroju. Inicjatorami wydawania dziennika byli członkowie ambasady sowieckiej w Polsce⁶⁹ – Płat (skarbnik) i Sandomirskij (szef wydziału prasowego)⁷⁰. Na łamach dziennika zamieszczano korespondencje telegraficzne zarówno z Polski, jak i z zagranicy, najczęściej: z Rygi, Budapesztu, Bukaresztu, Londynu, Nowego Jorku, Berlina. „Warszawskij Gołos” zawierał artykuły dotyczące głównie wydarzeń bieżących w Polsce i na świecie. Stały był również dział „Wierchniaja Silezija”, informujący o wydarzeniach bieżących na Górnym Śląsku (w tym czasie decydowały się losy dalszej przynależności państwowej śląskiego regionu). O tej sprawie publikowano też przedruki z prasy niemieckiej, brytyjskiej oraz francuskiej. Kolejny stały dział to „Russkaja emigracija” z materiałem na temat emigracji rosyjskiej w poszczególnych krajach. Ze względu na kryptokomunistyczny charakter dziennik został zamknięty przez władze polskie. W tym samym czasie ze stanowiska redaktora-wydawcy zrezygnował G. Ledkiewicz⁷¹. Ostatni numer wyszedł 7 IX 1921 roku. W tym samym miesiącu ta sama redakcja wydała łącznie 8 jednodniówek. Były to: „Gołos” („Głos” z 10 IX 1921) – 2 strony objętości, redaktor-wydawca M. Sierejski⁷²; „Nasz Gołos” („Nasz Głos” z 11 IX 1921), 4 strony objętości, red. G. Ledkiewicz; „Nowyj Gołos” („Nowy Głos” z 13 IX 1921)⁷³, 2 strony objętości, red. J. Micharski⁷⁴; „Niezawisimyj Gołos” („Niezależny Głos” z 14 IX 1921), 4 strony objętości, red.-wyd. P. Grabowski⁷⁵; „Sowriemiennyj Gołos” („Współczesny Głos” z 15 IX 1921), 4 strony objętości, red.-wyd. R. Elstein⁷⁶; „Żizń” („Życie” z 17 IX 1921), 4 strony objętości,

⁶⁹ Wówczas mieściła się ona w Hotelu Rzymskim przy ulicy Focha nr 1 w Warszawie.

⁷⁰ *Zapiski. Sprawa pana Waclawa Ciechowskiego*, „Myśl Narodowa” 1922 nr 49 (634), s. 782.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Owa jednodniówka jest wspomniana na www.mochola.org... oraz www.emigrantica.ru...; także podany rok i miejsce wydania.

⁷³ Owa jednodniówka jest wspomniana przez O.A. Korosteleva; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010/711-bookiv>; także podany rok i miejsce wydania (dostęp: 06.02.2013).

⁷⁴ Owa jednodniówka jest wspomniana na www.mochola.org...; podany także rok i miejsce wydania.

⁷⁵ Owa jednodniówka jest wspomniana na www.mochola.org... oraz <http://emigrantika.ru/cat2010..>; także podany rok i miejsce wydania.

⁷⁶ Owa jednodniówka jest wspomniana na http://www.emigrantica.ru/j/3/poland/item/%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81-%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%B0%D0%B2%D0%B0-1921?category_id=162; także rok i miejsce wydania oraz nazwisko redaktora (dostęp 07.02.2013) oraz <http://emigrantika.ru/cat2010/715-bookiv>; także rok i miejsce wydania (dostęp: 06.02.2013).

red. J. Nieporęcki; „Otkliki” („Echa” z 18 IX 1921), 4 strony objętości, red.-wyd. M. Stolarew⁷⁷; „Utriennyj Gołos” („Poranny Głos” z 19 IX 1921), 4 strony objętości, red.-wyd. K. Kozłow⁷⁸. Dalsze wydawanie dziennika w postaci jedno-dniówek miało zapewne na celu ominięcie cenzury. Wkrótce jednak ambasada sowiecka zdecydowała się na nową inicjatywę wydawniczą. Będzie nią dziennik „Warszawskije Otkliki” („Echa Warszawskie”), ukazujący się na przełomie lat 1921/1922 (łącznie 51 numerów). Pierwszy numer był wydany 8 XI 1921 roku. Redaktorem naczelnym został, wcześniej pracujący w redakcji „Warszawskaja Riecz”, Wacław Ciechowski⁷⁹. Za druk dziennika odpowiadała, podobnie jak w wypadku pisma „Warszawskij Gołos”, Drukarnia Rotacyjna Towarzystwa „Słowo”. Dziennik miał 4 strony, kosztował 30 marek. Oficjalnie pismo propagowało wznowienie stosunków handlowych II Rzeczypospolitej z Rosją Radziecką i zapewniało o korzyściach, jakie miała dzięki temu odnieść polska gospodarka. Podczas negocjacji dotyczących powołania gazety rolę pośrednika między Ciechowskim a przedstawicielami ambasady pełnił zecer Kozłow (redaktor wspomnianej wcześniej jednodniówki „Utriennyj Gołos”). Ciechowskiemu przydzielono stanowisko redaktora naczelnego pod warunkiem, że koszty wydawania nie będą przekraczać 5 milionów rubli miesięcznie, ale już 31 XII 1921 ambasada zrezygnowała z dalszego finansowania „Warszawskich Otklik” z powodu słabego poziomu gazety oraz faktu, iż miesięczny koszt wydawania dziennika przekroczył 5,5 miliona rubli. Poza tym współpracujący z redakcją dziennikarze nie otrzymali na czas pensji. Dzięki kolejnym negocjacjom redakcja była dalej finansowana (w negocjacjach brali udział ze strony redakcji zecer Kozłow oraz redaktor nocny, Tadeusz Topór-Matuszewski, zaś ze strony ambasady, wspomniani wcześniej, Plat i Sandomirskij). Mimo tego redakcja ponownie wpadła w kłopoty finansowe i po 20 I 1922 roku dziennik upadł. Redaktorzy Ciechowski i Topór-Matuszewski zabiegali o kolejne dofinansowanie ze

⁷⁷ Owa jednodniówka jest wspomniana przez O.A. Korosteleva; tamże miejsce i rok wydania; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010...>

⁷⁸ Owa jednodniówka jest wspomniana na www.mochola.org... także www.emigrantica.ru... oraz <http://emigrantika.ru/cat2010/717-bookiv>; tamże rok i miejsce wydania (dostęp: 06.02.2013).

⁷⁹ Wacław Marian Ciechowski (1867–1938), urodzony w Płocku, prawnik i dziennikarz. Przed wybuchem I wojny światowej był kancelistą w senacie rosyjskim, publikował w pismach petersburskich pod pseudonimem „Jewtichjew”, pracował również w piśmie „Kraj”, przeznaczonym dla Polonii. Od roku 1910 w Warszawie, założyciel „Gazety Porannej Dwa Grosze”, którą jednak przestał redagować po kilku miesiącach. Od 1918 współpracownik „Godziny Polski”, a następnie „Kurier Porannego”, później po raz kolejny „Gazety Porannej”, a następnie „Rzeczypospolitej”. W 1920 przyjęty w poczet adwokatury warszawskiej. Na początku lat 30. powrócił do Płocka, gdzie współpracował z „Dziennikiem Płockim” oraz „Głosem Mazowieckim”. W 1935 ponownie opuścił Płock po konflikcie z Kazimierzem Mayznerem; zob. *Przemysłnik bolszewizmu...*, op. cit., s. 39; A.J. Papierowski, *Przyczynek do dziejów samoobrony Płocczan w dziedzinie kultury w okresie nie-woli narodowej w II poł. XIX i pocz. XX w.*, „Notatki Płockie” 2006 nr 2 (207), s. 22, przypis 1.

strony ambasady, jednak spotkali się z odmową, a na dodatek nazwani zostali „żulikami”⁸⁰. Inni członkowie redakcji to Olga Berg, pułkownik Lisowski, Abramow, Rojzman. Pisał tu również – pod pseudonimami Kraszennikow i Nabludatiel – szef wydziału prasowego ambasady sowieckiej w Polsce, Sandomirskij. Z powodu napisanego przez niego artykułu wstępnego numer 23 z 1921 roku uległ konfiskacie⁸¹. Sprawa dziennika „Warszawskije Otkliki” znalazła swój finał w sądzie. Jego były redaktor, Wacław Ciechowski, wytoczył redakcji pisma „Myśl Niepodległa” proces z powodu artykułu *Przemytnik bolszewizmu* (nr 6/1922), opisującego okoliczności powołania do życia gazety oraz udział w tym przedsięwzięciu ambasady sowieckiej w Polsce. Obowiązujący wówczas statut Rady Adwokackiej spowodował, iż redakcja „Myśli” nie mogła skorzystać z pomocy adwokata (wówczas adwokat należący do Rady nie mógł występować w sądzie przeciwko przedstawicielowi tego samego zawodu bez jej zgody)⁸². Proces odbył się 29 XI 1922 roku w Warszawie, jako świadkowie wystąpili Klette, Klepacki, W. Horwitz-Samojłow oraz G. Ledkiewicz. Zeznania tego ostatniego – dotyczące związków ambasady sowieckiej z dziennikami „Warszawskij Gołos” i „Warszawskije Otkliki” – pogrążyły Ciechowskiego. Sąd uniewinnił redakcję „Myśli Niepodległej”⁸³. Po apelacji Ciechowskiego kolejna rozprawa odbyła się 7 V 1923 przed Sądem Odwoławczym w Warszawie, ten jednak podtrzymał wyrok Sądu Okręgowego⁸⁴.

Podział na „emigrantów” i „mniejszościowców”. **Organy prasowe obydwu stron**

W latach 30. wśród społeczności rosyjskiej w Polsce doszło do podziału w kwestii roli Rosjan w państwie polskim. Obok licznych emigrantów zajmujących nieprzejednane stanowisko wobec ZSRR pojawili się tzw. „mniejszościowcy”. Ta część zamieszkujących Polskę Rosjan godziła się z porządkiem w Europie, zaistniałym po traktacie wersalskim. Ich głównym celem było uzyskanie statusu mniejszości narodowej w Polsce. „Mniejszościowcy” byli gotowi zaakceptować polską rację stanu w zamian za szanowanie przez polskie władze odrębności kulturalnej społeczności rosyjskiej w Polsce. W znacznej części zwolennikami tego ugrupowania było tzw. „trzecie pokolenie” emigracji rosyjskiej w Polsce, członkowie tego pokolenia wyjechali z Rosji jako dzieci lub młodzież; niektórzy z nich przyszli na świat i dorastali już w nie-

⁸⁰ *Koniec afery pana Ciechowskiego*, „Myśl Narodowa” 1922 nr 6 (591), s. 89–91.

⁸¹ *Ibidem*, s. 90.

⁸² *Do szanownej Rady Adwokackiej*, „Myśl Niepodległa” 1922 nr 46 (631), s. 731–732.

⁸³ *Zapiski. Sprawa pana Wacława Ciechowskiego...*, op. cit., s. 782–784.

⁸⁴ *Sprawa adwokata Ciechowskiego przed Sądem odwoławczym*, „Myśl Niepodległa” 1923 nr 656, s. 299.

podległej Polsce⁸⁵. Spośród prasy emigracyjnej najważniejszą rolę przez długi czas odgrywał wspomniany wcześniej dziennik „Za Swobodu”, który od początku swojego istnienia zawierał radykalnie antybolszewicką treść, był niechętny również wobec monarchistycznej części emigrantów, sugerując wobec nich „aktywne metody walki” z terroryzmem włącznie. Zwłaszcza antykomunistyczne artykuły Michaiła Arcybaszewa stały się przyczyną protestu przedstawiciela Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych ZSRR, protestu złożonego na ręce polskiego posła w Moskwie, Stanisława Kętrzyńskiego (3 IV 1925), gdzie oskarżył on redaktora dziennika o „propagowanie terroryzmu”⁸⁶. Protest ten zmusił Dmitrija Filosofowa do tymczasowego opuszczenia polskiego terytorium⁸⁷. Wśród publikujących na łamach pisma byli również poeci, m.in. – Wsiewołod Bajkin, Iwan Bunin, Władysław Chodasiewicz, Nikołaj Dzewianowski, Boris Jewreinow, Pałtjel Kacenielson, Paweł Kalinin, W. Klementiew, A. Kondratiew, I. Kulisz, książę Lew (Leon) Łyszczyński-Trojekurow, Dmitrij Majkow, Irina Odojcewa, I. Siewierianin, Georgij Rozwadowski-Sorgonin, Aleksandr Turincew, Siergiej Żarin, a także prozaik Andriej Ługanow⁸⁸. Współpracowali też historycy – Dmitrij Czyżewski, Georgij Fiedotow⁸⁹ oraz liczni polscy autorzy, np.: Marian Zdziechowski, Józef Czapski, Waclaw Grubiński, Aleksander Lednicki, Maria Jehanne Wielopolska. Dziennik miał stały dział „Obzor polskoj pieczati” („Przegląd prasy polskiej”), gdzie omawiano artykuły głównie z takich gazet, jak „Gazeta Polska”, „Kurier Polski”, „Rzeczpospolita”, „Czas”, „Echo Warszawskie”, „Gazeta Poranna”, „Gazeta Warszawska”, „Kurier Poranny”, „Nasz Przegląd”, „Robotnik”, „Marchołt”, „Ruch Literacki”⁹⁰. Pod koniec lat 20. na łamach dziennika zaczęły się również pojawiać bezpłatne dodatki. Pierwszym był „Jedinienije” („Jedność”), 1-stronicowy dwutygodniowy dodatek ukazujący się w latach 1927–1928⁹¹. Pismo nosiło podtytuł „Wolnaja tribuna młodieży” i było poświęcone sprawom rosyjskiej młodzieży w Polsce. Na jego łamach publikowano również poezję i opowiadania autor-

⁸⁵ Ibidem, s. 164–165, 169.

⁸⁶ B. Kodzis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory*, op. cit., s. 66; I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 78.

⁸⁷ B. Kodzis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory*, op. cit., s. 67; I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 78.

⁸⁸ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 70, przypis 12; T. Zienkiewicz, *Geografia rosyjskiego życia literackiego na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej*, w: *Wilno i Kresy północno-wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14–17 IX 1994*, Białystok 1996, t. 4: *Literatura*, red. E. Feliksiak, A. Kieżun, s. 165; <http://www.mochola.org...>, op. cit.

⁸⁹ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., przypis 6, 7.

⁹⁰ W. Stanisławski, „Rycerz przegranej sprawy”? *Kontakty Dymitra Filosofowa z polskimi elitami kulturalnymi*, w: *Emigracja rosyjska: losy i idee*, red. Z. Karpus, R. Bäcker, Toruń 2002, s. 319.

⁹¹ O.A. Korostelew podaje błędną informację, jakoby pismo ukazywało się w roku 1928; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010/704-bookiv> (dostęp: 06.02.2013).

stwa K. Balmonta, M. Branowa, Jeleny Iwanowej, Natalii Maksimowej czy Antona Dmobjrowskiego. Ukazało się tylko 11 numerów pisma; ostatni datowany był na 11 VI 1928 roku. Kolejnym tego typu dodatkiem był „W Swajom Uglu” („W Swoim Kącie”), ukazujący się co tydzień w latach 1930–1932. W skład komitetu redakcyjnego wchodził: A. Dmobjrowski, W.W. Brand, R. Klementiewa, W.A. Riazancew. Ukazało się łącznie 109 numerów pisma. Poruszano tu tematykę społeczną oraz literacką. Istniał również dział „Nam piszut”, gdzie publikowano listy emigrantów rosyjskich z Polski i innych krajów. Pismo początkowo miało być wydawane przez Rosyjski Komitet Społeczny jako samodzielny tygodnik w celu szerzenia propagandy antybolszewickiej wśród emigracji rosyjskiej jak i obcokrajowców⁹², ostatecznie jednak zostało dodatkiem do „Za Swobodu”. Jednym z tych, którzy szczególnie przyczynili się do powstania pisma, był Anton Dmobjrowski⁹³. Ostatni numer pisma jest datowany na 19 III 1932 roku. Podobną rolę spełniał inny cotygodniowy dodatek do dzinnika „Za Swobodu” pt. „Obiedinienije” („Zjednoczenie”) – był bezpłatny, cotygodniowy i spełniał rolę organu informacyjnego Rosyjskiego Komitetu Społecznego w Polsce. Pierwszy numer ukazał się 1 XI 1930 roku w związku z organizowanym przez emigrantów w Warszawie tzw. „Dnia nieprzejednania” („Dien nieprimirnosti”). Siedziba redakcji mieściła się w Warszawie, (ul. Podwale 5). W skład komitetu redakcyjnego wchodził W.W. Brand, N.G. Rywinow, P.N. Szymanski, D.F. Fiłosofow, A.M. Chirjakow. Dodatek „Obiedinienije” początkowo był jedno-, z czasem dwustronnicowy. Artykuły publikowane na jego łamach poruszały tematykę polityczną i społeczną i miały jednoznacznie antybolszewicki charakter. W dziale „Chronika” („Kronika”) informowano o działalności Rosyjskiego Komitetu Społecznego oraz „Zarubieżja Rossiji”, gdzie relacjonowano wydarzenia z życia emigracji rosyjskiej innych krajów. Łącznie ukazało się 61 numerów, ostatni datowany na 5 III 1932 roku. Dziennik przestał ukazywać się z dniem 5 IV 1932 roku, a przyczyną tego było porozumienie z grupą warszawskich monarchistów Siergieja Wojciechowskiego, co spowodowało powołanie do życia dziennika „Mołwa” („Wiść”) o podtytule „Jeżedniewnaja, Illustrirowannaja Russkaja Gazieta”⁹⁴. Ukazywał się w latach 1932–1934. Na początku pełnił funkcję nieoficjalnego organu Rosyjskiego Komitetu Społecznego (Rossijskij Obszcziestwiennij Komitet – ROK), elitarnej rosyjskiej organizacji działającej w Warszawie w latach 1930–1939⁹⁵. Gazeta miała zasięg ogólnopolski⁹⁶, cena oscylowała w granicach

⁹² W. Stanisławski, *Emigracja i mniejszość rosyjska...*, op. cit., s. 49.

⁹³ T. Zienkiewicz, *Anton Dmobjrowski w Polsce...*, op. cit., s. 72.

⁹⁴ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit. s. 79.

⁹⁵ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 113, przypis 40.

⁹⁶ W. Skrunda, *Rosyjska „mniejszościowa” Organizacja Młodzieżowa w Polsce międzywojennej (ROM). Okoliczności powstania*, „Studia Rossica” V, Warszawa 1997, s. 167.

20–25 groszy, objętość wynosiła 4–6 stron. Funkcję przewodniczącego komitetu redakcyjnego sprawował Dmitrij Filosofov; skład komitetu był w poszczególnych okresach istnienia pisma następujący: A.I. Fiedorow, W.W. Brand, S.L. Wojciechowski (nr 1–45/1932), A.I. Fiedorow, G.G. Sokołow, S.L. Wojciechowski (nr 46–223/1932); W. W. Brand, S.L. Wojciechowski, E.S. Weber-Chirjakowa, G.G. Sokołow (1933–1934)⁹⁷. Podobnie jak w wypadku poprzedniczki „Za Swobodu”, na łamach tego dziennika zamieszczano wiadomości polityczne, pozostał również przegląd prasy polskiej. Drukowano tu także poezję takich autorów, jak Wsiewołod Bajkin, Zinaida Gippius, Leon Gomolicki, Ała Gołowina, Borys Jewreinow, Paweł Kalinin, W. Klementiew, A. Kondratiew, I. Kulisz, ks. Lew (Leon) Łyszczyński-Trojekurov, Siergiej Wojciechowski, Stanisław B. Mackiewicz⁹⁸. Autorami utworów prozaicznych byli m.in. W. Brand, P. Bułygin, A. Dombrowski, Michaił Zoszczenko, Ilia Ilf czy Jewgienij Pietrow⁹⁹. Z „Mołwą” współpracował także krytyk literacki, Alfred Bem¹⁰⁰. Publikowano tu też tłumaczone na język rosyjski opowiadania Michała Choromańskiego i Elżbiety Szemplińskiej¹⁰¹. Tematyka gazety koncentrowała się wokół działalności politycznej, społecznej, literackiej, kulturalnej Rosjan w Polsce, ale również życia w Związku Radzieckim. Redakcja dziennika zajmowała nieprzejednane stanowisko wobec ZSRR i komunizmu. Postulowano zjednoczenie wszystkich obozów emigracyjnych w celu obalenia ustroju komunistycznego w Rosji¹⁰². Wkrótce w łonie redakcji doszło do konfliktu. Siergiej Wojciechowski odszedł z komitetu redakcyjnego (1933), oficjalnie z powodu przemęczenia. W rzeczywistości uważał, że redakcja gazety dąży do pojednania z władzą sowiecką. Na łamach pisma rosyjskiego w Paryżu „Wozroźdienie” oskarżał członków ROM-u o prosowieckie sympatie; wkrótce te same zarzuty postawił Filosofovi i jego grupie. Oświadczenie redakcyjne „Mołwy” ostro skrytykowało wypowiedzi Wojciechowskiego; ponadto Filosofov wraz ze swoimi zwolennikami opuścił ROK. Samego Wojciechowskiego publicznie potępiono na forum stowarzyszenia literatów¹⁰³. Ostatni numer dziennika ukazał się 1 lutego 1934¹⁰⁴. Według niektórych badaczy, bezpośrednią przyczyną zamknięcia

⁹⁷ <http://www.emigrantica.ru/j/item/molva-varshava-19321934> (dostęp: 19.01.2013).

⁹⁸ B. Kodzis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory...*, op. cit., s. 68; I. A. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 70, przypis 12; T. Zienkiewicz, *Geografia rosyjskiego życia...*, op. cit., s. 169.

⁹⁹ B. Kodzis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory...*, op. cit., s. 67.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 100, przypis 1.

¹⁰¹ W. Stanisławski, *„Rycerz przegranej sprawy”...*, op. cit., s. 320.

¹⁰² I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 108.

¹⁰³ Ibidem, s. 112–113.

¹⁰⁴ A.R. Mochola i P. Ławryniec podają błędną informację, jakoby ostatni numer ukazał się 31 I 1934 roku; zob. www.mochola.org, op. cit.

dziennika mógł być artykuł Dmitrija Fiłosofowa, opublikowany w „Wiadomościach Literackich” w języku polskim pt. *Mickiewicz w Odessie i na Krymie*, a także seria artykułów autorstwa tegoż, drukowana na łamach „Mołwy” w styczniu 1934. Fiłosow poddał krytyce monografię o Adamie Mickiewiczu pióra Juliusza Kleinera, stawiając mu zarzut o niedokładne zbadanie odeskiego okresu życia poety oraz pominięcie faktu, iż w tym czasie polski wieszcz narodowy nie angażował się politycznie oraz wyzbył się znacznej części dawnych ideałów. Za te wypowiedzi Fiłosow doczekał się krytyki ze strony Henryka Życzyńskiego oraz Manfreda Kridla, ale został poparty przez Marię Dąbrowską, Juliana Krzyżanowskiego, Waława Lednickiego, Jerzego Wyszomirskiego i Szymona Askenazego¹⁰⁵.

Dziennik „Mołwa” został przekształcony w tygodnik „Miecz” („Miecz”)¹⁰⁶, który początkowo ukazywał się w Warszawie i w Paryżu (1934), później już tylko w Warszawie (1934–1939, łącznie 291 numerów). Cena tygodnika wynosiła około 50–75 groszy w Warszawie i 2–3 franków w Paryżu. Członkami redakcji byli Władimir Brand, Gieorgij Sokołow i E.S. Weber-Chirjakowa, zaś redaktorem głównym w Warszawie Dmitrij Fiłosow. Autorem projektu okładki pierwszego numeru był Leon Gomolicki. Redakcja tygodnika zapewniała czytelników o zamiarach kontynuowania programu politycznego swojej poprzedniczki, zapowiadała również publikowanie licznych artykułów o tematyce politycznej i społecznej. Szczególnym zainteresowaniem redakcji cieszyła się kwestia Związku Radzieckiego. Stałymi działami tygodnika były: „Życie międzynarodowe” (pod red. Sokołowa), „Rosja Radziecka” (red. Weber), „Rosja zagraniczna” (red. Brand). Ponadto „Miecz” zawierał przegląd prasy polskiej oraz zagranicznej, a także korespondencję z czytelnikami, pojawił się również dział literacki, zamieszczający powieści, opowiadania oraz felietony autorów rosyjskich i zagranicznych¹⁰⁷. Informowano o działalności literackiej Rosjan w Warszawie oraz rosyjskiej diaspory w innych miastach Polski. Redaktorką paryskiej wersji tygodnika miała być Zinaida Gippius¹⁰⁸, jednak ostatecznie redaktorem naczelnym został Dmitrij Merezkowski¹⁰⁹. Jak zwrócił uwagę Tadeusz Zienkiewicz, „Miecz” – podobnie jak jego poprzednicy – miał wysoki poziom dzięki obecności znakomitych literatów w redakcji¹¹⁰. Na łamach pisma publikowało

¹⁰⁵ Ibidem, s. 139–141.

¹⁰⁶ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak) podaje błędną informację, jakoby warszawsko-paryski „Miecz” był dwutygodnikiem; ibidem, s. 118.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 116–117.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 118.

¹⁰⁹ <http://www.emigrantica.ru/j/item/mech-varshava-1934-1939> (dostęp: 19.01.2013); B. Kozdis, *Życie społeczne i kulturalne rosyjskiej diaspory...*, op. cit., s. 68.

¹¹⁰ Zob. T. Zienkiewicz, *Zawartość literacka prasy rosyjskiej w Wilnie w latach 1919–1939 (problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań)*, „Acta Polono-Ruthenica” 1999 (t. IV), s. 277.

wielu przedstawicieli rosyjskiej emigracji, mieszkających w Polsce, Francji, Jugosławii, Czechosłowacji, Włoszech, USA, na Łotwie, Wolnym Mieście Gdańsk. Objętość pisma wahała się w granicach 16–32 stron; jego żywot nie był długi (ukazało się jedynie 20 numerów). Według Iwony Ndiaye (Obłąkowskiej-Galanciak), przyczyną tego mógł być fakt, iż w Paryżu pismo uważano „za zbyt prowincjonalne”, zaś w Warszawie „za zbyt elitarne”¹¹¹. Po wydaniu 20 numerów tygodnik zmienił format, zaczął się ukazywać wyłącznie w Warszawie, ponadto miał wygląd i treść zwykłej gazety¹¹². Dmitrij Filosofov nie miał udziału w jego powstaniu. Pierwszy numer warszawskiego „Miecza” ukazał 7 X 1934 roku. Redaktorami byli W.W. Brand i G. Sokołow¹¹³. Funkcję redaktora odpowiedzialnego sprawował Anton Dombrowski, zaś po jego śmierci (w nocy z 23 na 24 VIII 1938 roku¹¹⁴) Lubow Bielewicz. Cena wynosiła 10–15 groszy, objętość 4–8 stron. Stałym działem tygodnika była rubryka poświęcona polskiej kinematografii, pisano również na temat publicystyki Mariana Zdziechowskiego oraz kolejnych numerów „Przeglądu Współczesnego”¹¹⁵. Ostatni numer tygodnika ukazał się 27 VIII 1939 roku¹¹⁶.

Innym pismem emigracyjnym był tygodnik „Rodnoje Słowo” („Ojczyście Słowo”), z podtytułem „Jeżeniedielnyj Żurnał dlja Wsiech”, ukazujący się w Warszawie co niedzielę 1926–1927¹¹⁷. Redaktorem-wydawcą był J. Mikułowski. Edycją zajmowało się rosyjskie emigracyjne wydawnictwo „Nasze Dіeło”, zaś drukiem – Drukarnia Polsko-Amerykańska „Southern Trade” S.A. w Warszawie (ul. Mokotowska 12). Tygodnik miał kształt broszury, pojedynczy numer najczęściej liczył 32 strony objętości, nie umieszczano ceny, jedynie napis „Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem”. Numer zerowy pisma był bezpłatny i datowany na IX 1926. Oprócz niego ukazało się 21 numerów (pierwszy datowany na 5 IX 1926). Okładkę pisma zaprojektował W.M. Wasniecowa. Pismo miało charakter informacyjno-kulturalny. Zawierało liczne ilustracje autorstwa W.M. Wasniecowa oraz M. Nieszonowa. Stałymi działami były „Kultura i twórczość” (informujący o wydarzeniach kulturalnych z życia rosyjskiej mniej-

¹¹¹ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 118.

¹¹² I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak) podaje błędną informację, jakoby warszawski „Miecz” był dziennikiem; ibidem, s. 118.

¹¹³ <http://www.emigrantica.ru/j/item/mech...>

¹¹⁴ „Miecz” 1938 nr 34 (220), s. 5.

¹¹⁵ W. Stanisławski, „Rycerz przegranej sprawy” ..., op. cit., s. 320.

¹¹⁶ <http://www.emigrantica.ru/j/item/mech...>

¹¹⁷ A.I. Jołkin podał błędną informację, jakoby pismo to ukazywało się aż do 1936 roku. Najprawdopodobniej pomylił je z dwutygodnikiem przeznaczonym dla dzieci i młodzieży pod tym samym tytułem, który ukazywał się w Wilnie w latach 1934–1936; zob. A.I. Jołkin, *Russkaja emigrantskaja pressa w Pol'sze...*, op. cit., s. 154; www.mochola.org..., op. cit. (informacja o wileńskim „Rodnoje Słowo”). Podobny błąd u O.A. Korostelewa; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010...>

zości) oraz dział zamieszczający informacje o wydarzeniach bieżących z Polski i ze świata „Miestnaja i inostrannaja žizń”. Autorami artykułów byli m.in. B.K. Zajcew, B.I. Ewlanow, N.A. Jeleniewa, W.G. Tatarinow, N.K. Rerich, W. Sławicz, W. Wierszynin, I.O. Lewin, B. Odincow. Pismo ukazywało się nie tylko w Polsce, lecz także na Litwie, Łotwie, w Estonii i Czechosłowacji¹¹⁸. Ostatni numer ukazał się 23 I 1927 roku.

Innym efemerycznym wydawnictwem był „Informacionnyj Bjuletien Rosyjskiego Popieczitielnogo ob Emigrantach w Polsce Komitietu” („Biuletyn informacyjny Rosyjskiego Komitetu Opiekuńczego nad emigrantami w Polsce”), ukazujący się w Warszawie w roku 1932. Wyszło łącznie 8 numerów. Był to organ Rosyjskiego Komitetu Opiekuńczego, organizacji powołanej w VIII 1921 celem opieki materialnej i prawnej nad rosyjskimi emigrantami w Polsce. Finansowała ją Liga Narodów, prezesem był P.E. Butenko¹¹⁹. Należy również odnotować wydawanie takich jednodniówek, jak „Wiesticznik Demokraczeskiej Grupy Russkich Emigrantow w Polsce” („Wiadomości Demokratycznej Grupy Rosyjskich Emigrantów w Polsce”) z roku 1926¹²⁰ oraz „Pod Russkim Stjagom” („Pod Rosyjskim Sztandarem”), wydanej przez Rosyjski Komitet Społeczny (ROK) w Warszawie roku 1934¹²¹.

Pierwszym rosyjskim dziennikiem nastawionym na orientację mniejszościową był „Utro” („Poranek”), ukazujący się w latach 1927–1928. Nosił początkowo podtytuł „Jeżedniewnaja, Obszcziestwiennaja, Litieraturnaja, Politiczeskaja i Ekonomiczeskaja Gazieta” i był kontynuacją dziennika „Wilenskoje Utro”, ukazującego się początkowo tylko w Wilnie (1921–1926)¹²², a od numeru 151 (2188)/1927 jako miejsce wydawania zaczęto również – oprócz Wilna – podawać Warszawę, Lwów, Brześć, Grodno, Baranowicze, Równe¹²³. Siedziba redakcji mieściła się w Wilnie (ul. Gdańska 1 m. 5). Edycją zajmowało się wydawnictwo „Utro” Sp.z o.o., drukiem Typografia Notesa i Szweilicha w Wilnie (ul. Wileńska 16). Redaktorem naczelnym był A. Buturlin (1 I 1927 – 18 I 1928), następnie Siergiej Goriaczko (19 I – 24 IV 1928), zaś po nim, od 21 V 1928¹²⁴ ponownie A. Buturlin. Pierwszy numer dziennika ukazał się 1 I 1927 roku, wyszło

¹¹⁸ A. I. Jolkin, *Russkaja emigrantskaja pressa w Pol'sze...*, op. cit., s. 154.

¹¹⁹ www.guides.rusarchives.ru/browse/..., op. cit.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ www.mochola.org..., op. cit.

¹²² T. Zienkiewicz, *Geografia rosyjskiego życia...*, op. cit., s. 162

¹²³ T. Zienkiewicz podaje jako miejsca wydawania pisma jedynie Brześć, Grodno i Baranowicze. Zob. tamże, s. 160. Z kolei portal emigrantica.ru podaje jako miejsca wydawania jedynie Warszawę, Wilno i Lwów. Zob. <http://www.emigrantica.ru/j/item/utro-vilno-varshava-lvov-19271928> (dostęp: 19.01.2013); podobna informacja u O.A. Korosteleva; zob. <http://emigranti.ka.ru/cat2010/717-bookiv> (dostęp: 06.02.2013).

¹²⁴ Pomiędzy 24 IV a 21 V nie ukazał się żaden numer dziennika.

łącznie 360 numerów. Gazeta miała duży format, pojedynczy numer liczył 4 strony objętości i kosztował 20 groszy. Od 20 X 1927 roku dziennik nosił podtytuł „Zaszczita Russkogo Mienszistwa w Polsce”, zaś od 26 VI 1928 doszedł kolejny podtytuł „Jeżedniewnaja Illustrirowannaja Gazieta”; wtedy też na jej łamach pojawiły się ilustracje. Dziennik realizował linię polityczną istniejącego od 24 VI 1926 roku Rosyjskiego Zjednoczenia Ludowego (Russkoje Narodnoje Objedinenije). Partia ta została założona z inicjatywy posła na Sejm RP, Nikołaja Serebrennikowa, i miała charakter ogólnopolski¹²⁵. Pismo dawało dużo ogłoszeń reklamowych, kulturalnych i drobnych, z których część była w języku polskim. Ostatni numer dziennika ukazał się 22 VII 1928 roku. Według Tadeusza Zienkiewicza, przyczyną zamknięcia dziennika były problemy finansowe, a także niewielka liczba czytelników, prenumeratorów oraz współpracowników poza rejonem Wilna¹²⁶.

Kolejnym ukazującym się w Warszawie (1930–1939) dziennikiem o podobnym profilu były „Nasze Wriemja” („Nasz czas”) z podtytułem „Jeżedniewnaja Niezawisimaja Obszcziestwienno-Politiczeskaja Gazieta”. Była to kontynuacja wychodzącego w Wilnie w roku 1930 dziennika „Wriemja”¹²⁷. Początkowo ukazywał się w Wilnie (od 1 X 1930), potem (od 1932) również w Warszawie¹²⁸. Cena gazety wynosiła 35 gr (w kioskach „Ruchu” 40 gr), później została zmniejszona do 30 gr. Redaktorem naczelnym był początkowo G. Maciejewski¹²⁹, następnie zaś Feoktist A. Kotlarewski, a za wydawanie dziennika odpowiadał najpierw G. Maciejewski, potem – Eugeniusz Kotlarewski, brat redaktora naczelnego¹³⁰. Objętość wahała się w granicach 4–8 stron. Artykuły poruszały tematykę polityczną i społeczną. Drukowano tu również informacje dotyczące wydarzeń bieżących z Polski, ZSRR oraz świata. Autorami artykułów byli m.in. A.W. Amfiteatrow, T. Teodorowicz, M. Kurczynski, A. Tanski, J. Wadimow (J. Lisowski)¹³¹. Z pismem współpracowała też Zinaida Ogoń-Doganowska¹³². Na łamach dziennika zamieszczano liczne reklamy i ogłoszenia, z których

¹²⁵ J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010, s. 648.

¹²⁶ T. Zienkiewicz, *Zawartość literacka prasy rosyjskiej w Wilnie...*, op. cit. s. 282.

¹²⁷ www.mochola.org..., op. cit.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ W. Skrunda, *Rosyjska „mniejszościowa” organizacja młodzieżowa w Polsce międzywojennej (ROM). Okoliczności powstania*, „Studia Rossica” V, Warszawa 1997, s. 169.

¹³¹ T. Zienkiewicz, *Poeci emigracji rosyjskiej i ich zainteresowanie literaturą polską (rekonesans)*, „Acta Polono-Ruthenica” 2008 (t. XIII), s. 273; zob. <http://wydawnictwo.uwm.edu.pl/uploads/documents/czytelnia/acta/Acta13.pdf> (dostęp: 19.01.2013).

¹³² T. Zienkiewicz, *Literaturno-artisticzeskaja siekcyja i jej rola w życiu emigracji rosyjskiej w Wilnie w latach 1920–1939*, „Studia Rossica” III: *Literatura rosyjska na emigracji. Współcześni pisarze rosyjscy w Polsce. Frazeologia i frazeografia*, red. W. Skrunda, W. Zmarzer, Warszawa 1996, s. 72.

znaczna część ukazywała się w języku polskim. Ostatni zachowany numer „Nasze Wriemja” jest datowany na 2 IX 1939 roku¹³³. Do poszczególnych numerów był dołączany jako dodatek dziennik „Siegodnia” („Dzisiaj”), wydawany w Rydze od 19 VIII 1919 do 21 VI 1940 roku¹³⁴. Ów dziennik, mimo że był wydawany na Łotwie, cieszył się popularnością wśród rosyjskiej diaspory zarówno w Polsce, jak i innych krajach Europy¹³⁵. Redaktorami naczelnymi gazety byli: N. Bereżanski (w roku 1919), M.I. Ganfman (1922), M.S. Miłrud. Z kolei funkcję redaktorów odpowiedzialnych pełnili kolejno: N.N. Panow (1919), A.W. Kruminski (1920–1934), A.W. Kossowicz (14 XI 1934–1940), A. Dobrosielski (w 14 i 19 IV 1940). Wydawcą „Siegodnia” był J.I. Brams¹³⁶. Przedstawicielem tego dziennika na Warszawę był wydawca „Nasze Wriemja” E. Kotlarewski¹³⁷.

Blizniaczym dziennikiem „Nasze Wriemja” było „Russkoje Słowo” („Rosyjskie Słowo”) ukazujący się w latach 1932–1939¹³⁸ w Warszawie i Wilnie, zaś w latach 1935–1936 także we Lwowie. Funkcję redaktora naczelnego sprawował Feoktist Kotlarewski, zaś wydawcy – jego brat, Eugeniusz. Od numeru z dnia 20 V 1934 gazeta miała zmienioną winietę i nowy podtytuł „Jeżeni-dielnaja Niezawisimaja Obszcziestwiennaja Politiczieskaja Gazieta”. Cena dziennika wynosiła 15 groszy (w kioskach „Ruchu” 20 groszy), zaś objętość w granicach 4–8 stron. Autorami artykułów był m.in. Dorofiej Bochan. Ponadto na łamach dziennika publikowali swoje utwory tacy poeci, jak Paltijel Kacenielson, książę Lew (Leon) Łyszczyński-Trojekurow (z majątku Rude koło Brześcia nad Bugiem) czy pochodzący z Pińska Wasilij Krotyszewski, a także Stanisław Mackiewicz, Jewgienij Wadimow (Jurij Lisowski)¹³⁹ i Gieorgij Rozwadowski-Sorgonin¹⁴⁰. Treść dziennika nie odbiegała znacząco od „Nasze Wriemja”. Ostatni numer ukazał się 4 IX 1939 roku¹⁴¹. Do „Russkiego Słowa” były dołączane (1934–1935) również bezpłatne, opatrzone licznymi zdjęciami, jednostronicowe dodatki (pierwszy – „Nowosti Filma”, czyli „Nowości Filmowe”), poświęcone nowościom filmowym, ze szczególnym naciskiem na

¹³³ www.mochola.org..., op. cit.; O.A. Korostelew podaje błędną informację jakoby gazeta ukazywała się w latach 1937–1938; ponadto podaje błędną informację jakoby istniało odrębne pismo o tym samym tytule ukazujące się w latach 1929–1933; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010/711-bookiv> (dostęp: 06.02.2013).

¹³⁴ <http://www.emigrantica.ru/j/2/latvia/item/segodnia-riga-1919-1940>

¹³⁵ A.J. Cieślukowa, *O prasie rosyjskiej emigracji...*, op. cit., s. 174–175.

¹³⁶ <http://www.emigrantica.ru/j/2/latvia/item/segodnia-riga-1919-1940> O. A. Korostelew podaje błędną informację, jakoby „Siegodnia” była dodatkiem do „Nasze Wriemja” tylko w roku 1933; zob. <http://emigrantika.ru/cat2010...>

¹³⁷ http://www.mochola.org/russiaabroad/ruspldb/ruspl_k.html (dostęp: 20.01.2013).

¹³⁸ W. Skrunda, *Rosyjska mniejszościowa...*, op. cit., s. 169.

¹³⁹ T. Zienkiewicz, *Poeci emigracji rosyjskiej...*, op. cit., s. 273.

¹⁴⁰ Idem, *Geografia rosyjskiego życia...*, op. cit., s. 165, 168–169; www.mochola..., op. cit.

¹⁴¹ Ibidem.

filmy o tematyce rosyjskiej. Tu zamieszczano reklamę polskiego pisma „Wiadomości Filmowe”. Ukazało się tylko 9 numerów pisma; ostatni ukazał się 3 II 1935 roku.

Kolejnym dodatkiem (1935–1936) był „Gołos mołodioży” („Głos młodzieży”) – bezpłatny, jednostronicowy, comiesięczny, o tematyce literackiej. Nosił podtytuł „Niezawisimijaja Litieraturnaja Stranica Russkogo O-wa Mołodioży”¹⁴². Komitet redakcyjny kilkakrotnie ulegał zmianom. Pierwotnie w jego skład wchodził W.M. Korotyszewski, K.A. Subbotin, A.A. Surkow, K.L. Bielecki (zastąpiony później przez L.K. Kowalenko), by powrócić do składu komitetu przy numerze 12. Następnie całkowicie zmieniono komitet redakcyjny; w jego skład wchodził A.A. Pilinog, A.E. Strokowski, K.A. Cujmakow, Z.E. Czerniakowska. Na łamach pisma artykuły pisali członkowie Rosyjskiej Organizacji Młodzieżowej; zamieszczano tu informacje z bieżącej działalności poszczególnych oddziałów ROM (dział Żiżń ROM-a). Publikowano również poezję autorstwa członków tej organizacji, m.in. W. Korotyszewskiego, D. Majkowa, Christiana Kozłowskiego, Zoi Czerniakowskiej, Tatiany Czernilicz. Łącznie ukazały się 23 numery, ostatni dnia 18 X 1936 roku. Później „Gołos Mołodioży” przekształcił się w samodzielne pismo organizacji pt. „Gaziet ROM-a” („Gazeta ROM-u”)¹⁴³. Był to miesięcznik wydawany w Warszawie w latach 1936–1937¹⁴⁴. Mimo iż „Gaziet ROM-a” była miesięcznikiem, formą przypominała gazetę codzienną. Cena wynosiła 20 groszy. Pierwszy numer ukazał się 15 XII 1936, ostatni 30 IV 1937. Działalność pisma zawieszono już po pięciu numerach¹⁴⁵. Jego wydawcą był Wadim Dudarew, redaktorem naczelnym Nikołaj Riazancew¹⁴⁶. Ponadto na łamach pisma publikowali Andriej Nieczajow, L. Wichodcew, Elizawieta Wachminska, Sergiusz (Siergiej) Kułakowski, Georgij Klinnger¹⁴⁷. Artykuły dotyczyły tematyki sportowej, literackiej. Informowano również o inicjatywach oddziałów ROM-u w poszczególnych miastach, ponadto członkowie tej organizacji zamieszczali tu poezję oraz fragmenty powieści i opowiadań swojego autorstwa. Miesięcznik był organem prasowym Rosyjskiego Towarzystwa Młodzieżowego (Russkoje Obszczestwo Mołodioży – ROM), organizacji działającej w całej Polsce, o charakterze kulturalnym, skupia-

¹⁴² T. Zienkiewicz, *Rosyjskie życie kulturalne w Pińsku 1918–1939*, „Acta Polono-Ruthenica” XII, 2007, s. 12; zob. <http://wydawnictwo.uwm.edu.pl/uploads/documents/czytelnia/acta/Acta12.pdf> (dostęp: 19.01.2013); idem, *Zawartość literacka prasy rosyjskiej w Wilnie...*, op. cit., s. 276.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ I. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak) podaje błędną informację, jakoby pismo ukazywało się tylko w roku 1936; zob. eadem, *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 68; A.R. Mochola i P. Ławryniec podają z kolei 1937 rok; zob. www.mochola.org/russiaabroad..., op. cit.

¹⁴⁵ www.mochola.org...

¹⁴⁶ Ibidem (informacja jedynie o Riazancewie jako redaktorze).

¹⁴⁷ I.A. Ndiaye (Obłąkowska-Galanciak), *Gorzkie gody...*, op. cit., s. 70, przypis 12.

jącej młodzież rosyjską¹⁴⁸. Kilka miesięcy po upadku „Gazety ROM-a” na łamach „Russkoje Slovo” ukazywał się kolejny 1-stronicowy dodatek młodzieżowy pod tytułem „Nowyj Put” („Nowa Droga”), noszący podtytuł „Niezawisimaja Stranica Mołodioży”, wydawany co 2 tygodnie w latach 1937–1938¹⁴⁹. Dodatek ukazywał się od XI 1937, jego redaktorem był A. Pilinoga. Był tu stały dział pod tytułem „Iz žizni mołodieży”, w którym zamieszczano bieżące informacje z działalności ROM. Ponadto publikowano również poezję i opowiadania autorstwa m.in. Zoji Czerniakowskiej, A. Pilingi, O. Bogdanowicza, A. Gołosowa.

Innym rosyjskim pismem skierowanym do młodszych czytelników był „Swierczok” („Świerszcz”), tygodnik ukazujący się w Warszawie¹⁵⁰ i Wilnie w roku 1935 (podtytuł „Wilienskiĭ Illiustrirowannyĭ Ježeniedielnik dlja Dietiej”)¹⁵¹. Redaktorem był Eugeniusz Kotlarewski, ukazało się łącznie 20¹⁵², zawierał również treści satyryczne¹⁵³.

Prasa rosyjskojęzyczna, przeznaczona dla nie-Rosjan

Wśród wydawanych w tym czasie w Warszawie tytułów prasowych były również takie, które – choć ukazywały się w języku rosyjskim – nie były redagowane przez Rosjan ani przeznaczone dla nich. Należały do nich pisma „Bor’ba” („Walka”) oraz „Pachar” („Oracz”), wydawane przez kryptokomunistyczną Niezależną Partię Chłopską (NPCh), założoną przez czterech byłych posłów PSL „Wyzwolenie”: Adolfa Bona, Feliksa Hołowacza, Antoniego Szapiela oraz Sylwestra Wojewódzkiego. Przedstawiciele tej partii domagali się radykalnej reformy rolnej, zaprowadzenia władzy robotniczo-chłopskiej oraz sojuszu II Rzeczypospolitej z ZSRR. W przeciwieństwie do Komunistycznej Partii Polski (KPP) nie postulowali jednak oderwania od Polski jej wschodnich województw¹⁵⁴. Część działaczy NPCh była pochodzenia białoruskiego, sama partia cieszyła się również poparciem wśród części obywateli RP narodowości białoruskiej. To białoru-

¹⁴⁸ T. Zienkiewicz, *Geografia rosyjskiego życia...*, op. cit., 174; Więcej na temat tej organizacji także w: W. Skrunda, *Rosyjska „mniejszościowa” organizacja...*, op. cit., s. 163–177.

¹⁴⁹ T. Zienkiewicz, *Zawartość literacka prasy rosyjskiej w Wilnie...*, op. cit., s. 276.

¹⁵⁰ L. Stanisławski, *Emigracja i mniejszość rosyjska w II Rzeczypospolitej. Próba charakterystyki społeczności*, „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” 1996, t. V, z. 2 (9), s. 47; A.R. Mochola i P. Ławryniec podają jako miejsce wydawania tylko Wilno. Zob. www.mochola.org..., op. cit.

¹⁵¹ L. Stanisławski, A.R. Mochola i P. Ławryniec podają rok 1934 jako datę wydawania pisma; zob. *ibidem*.

¹⁵² www.mochola.org..., op. cit.

¹⁵³ L. Stanisławski, *Emigracja i mniejszość...*, op. cit.

¹⁵⁴ Więcej na temat NPCh w: S. Jarecka, *Niezależna Partia Chłopska*, Warszawa 1961; B. Dymek, *Niezależna Partia Chłopska 1924–1927*, Warszawa 1972.

scy zwolennicy NPCh domagali się pisma w języku białoruskim bądź rosyjskim¹⁵⁵. Pierwszy numer „Bor'by” ukazał się 15 VII 1926 roku w Warszawie (podtytuł „Organ Niezawisimój Sieljanskoj Partii pod Głównym Rukowodstwem Dieputata Bona”). W zamierzeniu redakcji pismo miało być dwutygodnikiem¹⁵⁶. Kierownikiem był poseł na Sejm z ramienia NPCh, Adolf Bon¹⁵⁷, wydawcą – poseł Feliks Hołowacz, zaś redaktorem naczelnym – Helena Bylińska, będąca z pochodzenia Białorusinką¹⁵⁸. Pismo robiono w drukarni „Iskra” J. Grabski i spółka, liczyło 8 stron i kosztowało 20 groszy. We wstępie redakcja „Bor'by” przyznawała, że pragnie wydawać pisma w językach ukraińskim, białoruskim oraz czeskim, jednakże z przyczyn technicznych może wydawać pismo jedynie w języku rosyjskim, jednocześnie dodając, że większość chłopów ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej rozumie ten język¹⁵⁹. Ze względu na kryptokomunistyczny charakter pismo zostało skonfiskowane przez komisarza rządu na miasto stołeczne Warszawę, generała Felicjana Sławoja-Składkowskiego¹⁶⁰. Kontynuacją pisma był „Pachar”, ukazał się 15 VII 1926 roku. Zamieszczono w nim tę część materiałów z „Bor'by”, która nie uległa konfiskacie. Pierwszy numer „Pachara” liczył tylko 4 strony. Funkcję redaktora i wydawcy sprawowała H. Bylińska. Kolejny numer liczył już 8 stron, ale ukazał się dopiero 15 XI; również został skonfiskowany¹⁶¹. Numer 3 ukazał się 1 XII i zawierał tylko te artykuły, które zaakceptowała cenzura. Problemy z cenzurą spowodowały, że na posiedzeniu KC NPCh zdecydowano zakończyć wydawanie „Pachara”¹⁶². Samo NPCh zostało wkrótce (1927) zdelegalizowane przez władze Polski.

Kolejnymi pismami tego typu były pisma wydawane przez przedstawicieli emigracji narodów kaukaskich, zamieszkujących terytorium dawnego Carstwa Rosyjskiego, a następnie ponownie podbitych przez ZSRR. Były to miesięczniki „Gorcy Kawkaza” („Górale Kaukazu”¹⁶³, dodatkowy tytuł w języku francu-

¹⁵⁵ S. Butenko, *Niezależna Partia...*, op. cit., s. 151.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 152.

¹⁵⁷ Adolf Bon (1890–1944), urodzony w Huszczy, działacz polityczny i spółdzielczy, z zawodu nauczyciel, absolwent seminarium nauczycielskiego w Warszawie oraz krymskiego Instytutu Pedagogicznego. W roku 1922 dostał się do Sejmu z listy PSL-Wyzwolenie. W roku 1924 wystąpił z klubu stając się współzałożycielem Niezależnej Partii Chłopskiej. Nie akceptując w pełni działań tej partii, opuścił ją na krótko przed jej rozwiązaniem. Zginął tragicznie w czasie powstania warszawskiego; zob. S. Jarecka, *Niezależna Partia Chłopska...*, op. cit., s. 173–174; B. Dymek, *Niezależna Partia...*, op. cit., s. 400.

¹⁵⁸ B. Dymek, *Niezależna Partia...*, op. cit., s. 159, 398.

¹⁵⁹ „Bor'ba” 1926 nr 1, s. 1.

¹⁶⁰ B. Dymek, *Niezależna Partia...*, op. cit., s. 152; „Pachar” 1926 nr 1, s. 1.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ I.P. Maj błędnie przetłumaczył tytuł na *Góry Kaukazu*; zob. idem, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 2007, s. 172.

skim „Les Montagnards du Caucause”) oraz „Siewiernyj Kawkaz” („Północny Kaukaz”, dodatkowe tytuły w języku tureckim „Şimalî Kafkasyâ”, francuskim „Le Caucase du Nord” oraz angielskim „Nord Caucasia”). Pierwszy był kontynuacją ukazującego się w Pradze w latach 1927–1928 pisma „Wolnyje Gorcy”¹⁶⁴. Wyszło łącznie 50 numerów. Początkowo pismo ukazywało się tylko w Paryżu, a jego redaktorem był Elmurza Bekowicz-Czerkasski¹⁶⁵. Od V 1930 pismo pojawiło się również w Warszawie, drukowane w Zakładach Graficznych Piotra Szwede (ul. Warecka 9). Od I 1932 roku redaktorem naczelnym był, mieszkający wówczas w Warszawie, Barasbi Baytugan¹⁶⁶. Pismo początkowo miało formę niewielkiej broszurki o objętości 28–64 stron i kosztowało 5 franków we Francji, a 10 poza nią (od roku 1932 tylko 3 franki). Były tu stałe działy „Političeskoj otdiel” (o tematyce politycznej) i „Litieraturnoj otdiel” (gdzie zamieszczano poezję i opowiadania); w późniejszym okresie także „Ekonomiczieskij otdiel” (dział ekonomiczny) oraz „Obzor międunarodnoj pieczati” (przegląd wydarzeń bieżących ze świata). Od roku 1933 zwiększył się format pisma, od-tąd jego objętość liczyła 28–36, ponadto miało stałą ilustrowaną okładkę przedstawiającą góry i szyby naftowe Kaukazu. Pojawiły się również dodatkowe tytuły w języku angielskim „The Mountaineers [!] of Caucasia” oraz tureckim „Kafkasya Dadlilar”¹⁶⁷. Na łamach pisma zaczęto drukować artykuły również w języku tureckim, a ich autorami byli głównie Barasbi Baytugan oraz Mehmet Çekla (Mahomet Czukua)¹⁶⁸. Na ostatniej stronie znajdowała się mapa przedstawiająca region Kaukazu. Ostatni numer pisma był datowany na IV 1934. Jego kontynuacją był „Siewierny Kawkaz”, który zaczął ukazywać się od V 1934. Redaktorem również był Barasbi Baytugan¹⁶⁹, a za druk odpowiadały te same Zakłady Graficzne Piotra Szwede. Pismo ukazywało się w Paryżu i Warszawie, miało ilustrowaną okładkę, objętość wahała się w pomiędzy 28 a 48 stronami, pojedynczy numer kosztował 3 franki. Artykuły były drukowane w języku rosyjskim i tureckim. Pismo było organem Narodowej Partii Górali Kaukazu, ukazały się łącznie 62 numery¹⁷⁰; propagowało ideę prometeizmu¹⁷¹. Autorami artykułów byli m.in. Osetyniec Bało Bilatti¹⁷², Elmas Yildirim, Ali

¹⁶⁴ <http://www.emigrantica.ru...>, op. cit.

¹⁶⁵ <http://www.emigrantica.ru/j/3/poland/item/gortsy-kavkaza-parizh-varshava-19281934> (dostęp: 20.01.2013).

¹⁶⁶ Więcej na temat tej postaci w: I.P. Maj, *Działalność Instytutu...*, op. cit., s. 172.

¹⁶⁷ <http://www.emigrantica.ru/j/3/poland/item/gortsy...>

¹⁶⁸ Więcej na temat tej postaci w: I. P. Maj, *Działalność Instytutu...*, op. cit., s. 176.

¹⁶⁹ I.P. Maj, *Działalność Instytutu...*, op. cit., s. 172.

¹⁷⁰ Por. <http://www.emigrantica.ru/j/3/poland/item/severnyi-kavkaz-varshava-parizh-1934-1939> (dostęp: 20.02.2013).

¹⁷¹ I.P. Maj, *Działalność Instytutu...*, op. cit., s. 76.

¹⁷² *Ibidem*, s. 174.

Sultan, Uli Yisse, M.E. Rasul-Zade¹⁷³. Ostatni numer pisma był datowany na IV 1939 roku.

Oprócz wymienionych wcześniej tytułów emigranci kaukaski przez krótki czas redagowali w Warszawie miesięcznik „Znamja Naroda”, dodatkowy tytuł w języku tureckim „Millet Bayrađı” („Sztandar Narodowy”). Ukazały się tylko 3 numery (od V do VII 1935). Redaktorem pisma był Kabardyniec Źanbek Chawżoko¹⁷⁴, za druk odpowiadała Tłocznia Piotra Szwede. Choć siedziba redakcji mieściła się w Warszawie, pismo ukazywało się we Francji; kosztowało 3 franki, objętość zaś wynosiła 28 stron. Miesięcznik, podobnie jak wcześniej wymienione tytuły, propagował ruch prometejski. Na łamach pisma zamieszczano artykuły w języku rosyjskim i tureckim. Dotyczyły one tematyki Północnego Kaukazu, historii i kultury zamieszkujących go narodów oraz bieżących wydarzeń politycznych z tego regionu. Publikowano również teksty tradycyjnych pieśni oraz opowiadania z tej części świata. W „Znamja Naroda” publikowali ci sami autorzy, co w „Gorcy Kawkaza” i „Siewiernyj Kawkaz”. Za zamieszczone artykuły autorzy nie otrzymywali honorariów, o czym informowała redakcja na tylnej stronie okładki w językach rosyjskim oraz tureckim.

Inne tytuły rosyjskie

Oprócz wymienionych wcześniej pism w przedwojennej Warszawie wydawano również dwa tytuły, o których brak bliższych informacji: były to „Bor’ba za Rossiju” („Walka o Rosję”) i „Ruś” („Ruś”). Pierwszy ukazywał się w latach 20. XX wieku, drugi – w roku 1929¹⁷⁵.

* * *

Przeprowadzona przez autora kwerenda zdecydowanie potwierdza prymat Warszawy jako ośrodka wydawniczego prasy rosyjskiej i rosyjskojęzycznej w II Rzeczypospolitej, o czym wspominali poprzedni badacze¹⁷⁶. Potwierdza również zauważony przez Andrzeja Paczkowskiego fakt, że rozproszenie polityczne rosyjskiej emigracji wiązało się z rozproszeniem wydawniczym, a pierwszym znaczącym rosyjskim wydawnictwem prasowym w ówczesnej

¹⁷³ Więcej na temat tej postaci, ibidem, s. 200.

¹⁷⁴ Publikował on również na łamach prometejskiego kwartalnika „Wschód” oraz był sekretarzem Komisji Języków Północnego Kaukazu; ibidem, s. 46, 63, 126–129.

¹⁷⁵ www.mochola.org...; <http://emigrantika.ru/cat2010/700-bookiv> oraz <http://emigrantika.ru/cat2010/717-bookiv> (dostęp: 06.02.2013); <http://emigrantica.ru/> ..., op. cit.

¹⁷⁶ Zob. A.J. Cieślukowa, *O prasie rosyjskiej emigracji...*, op. cit., s. 175; W. Stanisławski, *Biali Rosjanie w II Rzeczypospolitej*, op. cit., s. 286;

Polsce było dopiero wydawnictwo braci Kotlarewskich¹⁷⁷. Należy jednak stwierdzić, że owe rozproszenie dotyczyło jedynie prasy o tematyce polityczno-społecznej, gdyż periodyki prasowe w języku rosyjskim były skoncentrowane w rękach większych wydawnictw (np. prasa prawosławna była wydawana przez Warszawską Metropolię Prawosławną, zaś prasa baptyistyczna – przez Wydawnictwo „Kompas”)¹⁷⁸. Wydawnictwa polityczno-społeczne cechuje przy tym jeszcze większa efemeryczność niż wspomniane wcześniej wydawnictwa religijne¹⁷⁹. Aż 48 (80%) spośród opisanych w niniejszej pracy tytułów stanowią efemerydy oraz jednodniówki, natomiast długowiecznymi było jedynie 8 (12,5%) spośród wspomnianych tytułów prasowych. Brak informacji o nakładach nie pozwala na dokładniejsze ustalenie zasięgu wspomnianych tytułów, jednak efemeryczność znacznej części spośród nich pozwala stwierdzić, że najczęściej nie był on zbyt wielki. Liczba opisanych tytułów pozwala stwierdzić dużą aktywność wydawniczą wśród warszawskich Rosjan, zarówno „emigrantów”, jak i „mniejszościowców”, nawet po uwzględnieniu faktu, że część wspomnianych tytułów była wydawana również w innych miejscach niż Warszawa (dotyczy to zwłaszcza „mniejszościowych” dzienników). Również część tytułów prasowych w pierwszych latach istnienia II Rzeczypospolitej była wydawana nie przez warszawskich Rosjan, lecz przez polską Straż Kresową bądź przez Ambasadę Rosji Sowieckiej, a niektóre rosyjskojęzyczne tytuły prasowe wydawane w Warszawie nie były adresowane do Rosjan, lecz do innych grup narodowych w Polsce (jak np. emigrantów kaukaskich czy Białorusinów).

Ustalenie dalszych informacji na temat społeczności rosyjskiej, zamieszkującej przedwojenną Warszawę i Polskę oraz jej działalności wydawniczej będzie jednak wymagało dalszych badań w przyszłości.

Abstract: Russian and russian-speaking language press about social, cultural and political issues published in Warsaw (years 1918–1939)

Although Russian society in pre-war Warsaw wasn't numerous, it was very active in publishing press. In this period of time in capital city of Poland was produced totally 60 periodics about social issues in Russian language. First Russian language press titles was produced soon after resurrection of Polish state. In this time period Warsaw was quite significant center of Russian emigration who fled from Civil War in Russia. Polish nationalist organiza-

¹⁷⁷ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 361.

¹⁷⁸ Zob. A.R. Suławka, *Rosyjska i rosyjskojęzyczna prasa religijna*, op. cit., s. 60–77.

¹⁷⁹ Autor (za A. Notkowskim, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Łódź–Warszawa 1982, s. 88) uznaje za efemerydy wydawnictwa ukazujące się krócej niż rok, zaś za długowieczne tytuły ukazujące się przez 5 lat i dłużej. Zob. A.R. Suławka, *ibidem*, s. 85, przypis 157.

tion Borderland Guard (Polish Straż Kresowa), tried to get an influence on this emigration and published for them pro-polish journals in Russian language (for example „Varshavskoe Slovo” or „Ogonek”), but they weren’t long-living. Much Belter known was Press organ of Russian Committee, journal „Svoboda” (1920–1921, later produced under title „Za Svobodu” in years 1921–1932). This journal in his first years was tribune of adherents of „third Russia” conception, which was supposed to be democratic, in opposite to tsarist’s or bolshevik’s Russia. Best known collaborators of this journal was Dmitrii Filosofov, Dmitrii Merezhkovskiy with his wife Zinaida Gippius or Boris Savinkov. After Treaty of Riga most members of Russian emigration moved out from Poland to West, some part however was still settled in Poland and continuing press activity. At the beginning of 20. soviet embassy in Warsaw hale tried to get an impact on them by financing in short time journals „Varshavskii Golos” and later „Varshavskie Otkliki”. Later in russian community in Poland has appeared another option called „minorists”, who accepted Post-Versal order in Europe in opposite to „emigrants”, and their priorities was fight for political and cultural laws of Russians in Poland. Best known journals of this option was „Utro”, „Nashe Vriemia” or „Russkoe Slovo”. Except this in pre-war Warsaw were produced some periodics in Russian language, however wasn’t adressed to ethnic Russians. For example it was prometeic journals of Caucasian emigrants in Poland („Gortsi Kavkaza”, „Sieviernii Kavkaz”, „Znamia Naroda”) or produced by crypto-communist Independent Peasant Party for Ukrainian and Belorussian minority in east Poland magazine „Bor’ba”, later recasted to „Pakhar”.

Adam Radosław Suławka jest absolwentem Instytut Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół historii stosunków narodowościowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku.